

บทที่ ๒

อุโบสถในพระพุทธศาสนา

๒.๑ ความเป็นมาของอุโบสถ

ประวัติความเป็นมาของวิหาร และสังฆารามในสมัยพุทธกาลนั้น ภายหลังจากพระเจ้าพิมพิสารถวายวัดเวฬุวันแล้ว อนาคตบัณฑิตกมมหาเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีก็ได้จัดสร้างพระวิหารถวายให้เป็นสังฆารามขึ้นโดยบริจาคทรัพย์ซื้อที่ดิน ที่เป็นอุทยานของเจ้าชายเชตและตั้งชื่อวิหารว่าเชตวันตามชื่ออุทยานของเจ้าชาย ท่านมหาเศรษฐียังได้บริจาคทรัพย์สร้างพระคันธกุฎีและเสนาสนะเมื่อเสด็จเรียบริบวแล้วก็ได้ทูลเชิญพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกเสด็จมาประทับจำพรรษา ณ พระมหาวิหารแห่งนี้ ต่อมานางวิสาขา มหาอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล ได้สร้างวัดบุบผารามถวายพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์และพระสงฆ์สาวกประทับ จึงเกิดวัดแห่งแรกในสมัยพุทธกาลขึ้น เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวกในฤดูฝน สถานที่อยู่ของพระสงฆ์เหมือนอย่างสมัยนี้ไม่มี วัดในอินเดียที่พระสงฆ์ประจำอยู่เกิดขึ้นในสมัยหลัง มักสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นในบริเวณมหาพุทธเจดีย์สถาน เช่น ในบริเวณพระธรรมิกเจดีย์ ตำบลมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา บางทีก็เป็นสำหรับบำเพ็ญธรรม^๑

วิหารในสมัยพุทธกาลนั้น จึงถือว่าเป็นเสมือนที่ประทับของพระพุทธเจ้าวัดทุกแห่งที่มีพระอยู่ต้องมีสถานที่จัดไว้โดยเฉพาะเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ในคราวที่พระองค์เสด็จไปถึงจะเรียกว่า พระคันธกุฎีบ้าง พระวิหารบ้าง ต่อมาภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็คงถือว่าเป็นประเพณีนิยม เมื่อสร้างวัดแล้วก็มักสร้างวิหารไว้คู่กับอุโบสถด้วย ดังนั้นอุโบสถจึงเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพื่อใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรม และมีเสมาเป็นเขตแดน ส่วนวิหารเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานก็นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้แทนเป็นที่มาของอุโบสถตั้งแต่ยุคพุทธกาล トラบเท่าปัจจุบัน

สิ่งก่อสร้างในวัดพระพุทธศาสนา มีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธ ลักษณะของสิ่งก่อสร้างคือ เสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย ส่วนสิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นเครื่องรำลึกนั้นเรียกว่า เจดีย์ หรือ สตุป แปลว่าสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง^๒ ในสมัยพุทธกาล ชาวอินเดียนิยมสร้างสตุปสำหรับบรรจุอัฐิญาติพี่น้องที่ล่วงลับ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกผู้ตาย ได้ปฏิบัติกันจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง รูปลักษณะของสตุปอาจจะเป็นเพียงกองดิน เนินดิน หรือลักษณะคล้ายจอมปลวก จากประเพณีนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก

^๑ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๑๕.

^๒ สำคิต จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๗.

มหาราช ซึ่งเป็นผู้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากให้สร้างวัด และสถาปนาอารามจักรถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ แล้วมีการก่อสร้าง ตกแต่งให้สวยงาม พัฒนารูปแบบขึ้น เป็นสถาปัตยกรรม จากนั้นก็มีผู้เข้ามาแสวงบุญ เข้ามาปฏิบัติธรรม หรือพักอาศัยเป็นเวลานาน แล้วมีการตกแต่งบริเวณโดยรอบจนกลายเป็นวัดในที่สุด^๓

สมัยต่อมา พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ได้มีการสร้างสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุเป็นหลักของวัด และสร้างพัทธสีมาขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง เนื่องจากพระสงฆ์มีหลายหมู่คณะและถือลัทธิต่าง ๆ กันมา เป็นเหตุให้ตั้งข้อรังเกียจในการทำสังฆกรรมร่วมกัน และเป็นยากในการที่จะเรียกมาประชุมให้พร้อมเพรียงกันได้ จึงกำหนดสีมาเป็นเขตอำเภอ ในสมัยต่อมาพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมีพระสงฆ์มากขึ้น เขตสีมาก็แคบเข้าเพื่อสะดวกต่อการทำสังฆกรรมจึงกำหนดเขตสีมาภายในวัด สร้างอุโบสถเป็นที่ทำสังฆกรรม ดังนั้นในสมัยเชียงแสนหรือล้านนาไทย จึงเริ่มมีการสร้างอุโบสถขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศไทย^๔

การก่อสร้างอุโบสถ ต้องพิถีพิถันเลือกพื้นที่เป็นพิเศษพื้นที่ต้องบริสุทธิ์ สะอาดปราศจากมลทิน เช่น ไม่เคยเป็นสุสานหรือเชิงตะกอน ไม่เคยเป็นที่ประหาร หรือใช้งานที่เป็นอวมงคลมาก่อน เมื่อทำการก่อสร้างขึ้นเป็นอาคารเรียบร้อยต้องทำพิธีผูกพัทธสีมา คือ ตั้งใบสีมาเป็นเครื่องหมายเขตบริสุทธิ์ล้อมรอบตัวอาคาร ที่เป็นตัวอุโบสถอีกชั้นหนึ่ง เมื่อเสร็จผูกพัทธสีมาจึงถือว่าสามารถใช้อุโบสถนั้นทำสังฆกรรมได้ วัดทุกที่ใช้กำหนดเขตสีมา เรียกว่านิมิตเป็นวัตถุที่นำมาวางเป็นเครื่องหมายให้เห็นเป็นหลักฐาน ในอดีตเมื่อพระสงฆ์ประกาศเขตอุโบสถแล้ว ไม่มีผู้ค้าน กรรมสิทธิ์จึงฝังลูกนิมิตเป็นที่หมาย ในพุทธบัญญัติได้กล่าวไว้ว่า นิมิตใช้แสดงได้ด้วยวัตถุ ๘ ชนิด คือ ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำหรือแอ่งน้ำสิ่งก่อสร้างในวัดพระพุทธศาสนานั้น มีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาลดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นจากความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธ ลักษณะสิ่งก่อสร้างคือเสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย ส่วนสิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นอนุสรณ์รำลึกนั้นเรียกว่า เจดีย์ หรือสถูป แปลว่าสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง ในสมัยพุทธกาลชาวอินเดียนิยมสร้างสถูปสำหรับบรรจุอัฐิธาตุ ของพ่อแม่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงผู้ตาย ได้ปฏิบัติกันจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง รูปลักษณะของสถูปอาจจะเป็นเพียงกองดิน เนินดิน หรือลักษณะคล้ายจอมปลวก ประเพณีนี้เองเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นต้นแห่งความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากให้สร้างวัด และสถาปนาอารามจักรถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ เสร็จแล้วมีการก่อสร้าง และตกแต่งอย่างสวยงาม พัฒนารูปแบบขึ้นเป็นงานสถาปัตยกรรม จากนั้นก็มีผู้แสวงบุญ เข้ามาปฏิบัติธรรม หรือพักอาศัยเป็นเวลานาน มีการตกแต่งบริเวณโดยรอบจนกลายเป็นวัดในที่สุด

อุโบสถ หรือโบสถ์ คือ ขอบเขตพื้นที่ในพุทธาวาส สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรม เป็นสิ่งปลูกสร้างที่คู่กับวัดมาแต่อดีต จัดเป็นศาสนสถานที่สำคัญของวัด มีส่วนเกี่ยวข้องกับระเบียบวินัยของพระภิกษุสงฆ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อุโบสถเกี่ยวข้องกับอายุของพระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่งพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันได้ระบุว่า “วัดที่จะได้ชื่อว่า สมบูรณ์

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^๔ ทศนิยม พิกุล, “ทรวดทรงและการตกแต่งโบสถ์ไทย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓).

ตามกฎหมายนั้นต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเป็นพระประมุขของชาติ”

อุโบสถมีความสำคัญทางด้านพระศาสนาและทางสังคม โดยเฉพาะในด้านคติความเชื่อชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่าการทำบุญใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างอุโบสถย่อมมีอานิสงส์มาก ทั้งในขณะมีชีวิตอยู่ และหมดลมหายใจไปแล้ว ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกทางประเพณี พิธีกรรมของชุมชนไทยที่ยังนิยมใช้กิจกรรมการทำบุญที่เกี่ยวข้องกับอุโบสถในปัจจุบัน นอกจากเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความเชื่อแล้ว ยังแสดงความพร้อมเพรียงสามัคคี และรวมกันระดมทุนจัดหาวัสดุการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดที่ชุมชนอยู่ของตนด้วย

๒.๒ มูลเหตุบัญญัติของอุโบสถ

มูลเหตุบัญญัติอุโบสถนั้น มาจากปริพาชกนอกศาสนา ครั้นนั้น พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ประชุมกันกล่าวธรรมประชาชนพากันเข้าไปหาเพื่อฟังธรรม เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ พระเจ้าพิมพิสารทรงเกิดความคิดขึ้นในพระทัย อย่างนี้ว่า

เดี๋ยวนี้พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ถึงวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักข์ย่อมประชุมกันกล่าวธรรม คนทั้งหลายเข้าไปหาปริพาชกอัญญเดียรถีย์เหล่านั้นเพื่อฟังธรรม พวกเขาได้ความรักได้ความเลื่อมใสในพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ปริพาชกอัญญเดียรถีย์ย่อมได้พรคพวก โฉนหนอ พระคุณเจ้าทั้งหลายพึงประชุมกันในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักข์บ้างหม่อมฉันขอประทานพระวโรกาสขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงประชุมกันในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักข์^๕

นอกจากการประชุมกล่าวธรรมแล้ว ยังทรงอนุญาตให้มีการสวดปาติโมกข์ด้วยพระภิกษุ จึงสวดปาติโมกข์ทุกวัน ภิกษุทั้งหลายจึงพากันกราบทูลเรื่องแต่พระผู้มีพระภาคพระองค์จึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวดปาฏิโมกข์ทุกวัน รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ ซึ่งลำดับนั้น ทรงตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ประชุมกัน ในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักข์” และอนุญาตให้ทำอุโบสถโดยพร้อมเพรียงกัน”^๖

อย่างไรก็ตามภิกษุไม่สามารถทราบได้ถึงความพร้อมเพรียง ซึ่งทรงอนุญาตไว้เพียงชั่วอาวาสเดียวจึงกราบทูลถาม และอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา”^๗ สำหรับเป็นเขตแดนของอุโบสถ ภายหลังภิกษุทั้งหลายได้สวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหารโดยมิได้กำหนดที่ให้ชัดเจน พระอัครคันตุกะทั้งหลายไม่รู้ว่ วันนี้พระสงฆ์จักทำอุโบสถที่ไหนจึงพากันกราบทูล

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ไม่พึงสวดปาติโมกข์ตามบริเวณวิหาร โดยมิได้กำหนดที่รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ และทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาต

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๓.

^๗ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สมมติ คือ ประกาศสีมา (เขตแดน) โดยกำหนดภูเขา, ก้อนหิน, ป่าไม้, ต้นไม้, หนทาง, จอมปลวก, แม่น้ำหรือแอ่งน้ำ เป็นเครื่องหมาย (นิมิต) แล้วทรงแสดงวิธีสวดสมมติสีมาด้วยเครื่องเหล่านั้น ดู เพิ่มเติมใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒๗-๒๓๑.

ให้สมมติวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโลน หรือถ้ำ ที่สงฆ์จำนงให้เป็นโรงอุโบสถ แล้วทำอุโบสถ”^{๘๘}

จากข้อความข้างต้นได้แสดงที่มา และแนวความคิดการใช้อาคารเพื่อเป็นอุโบสถ ซึ่งแต่เดิมนั้นมิได้มีการก่อสร้างอาคารเพื่อใช้เป็นโรงอุโบสถ แต่ให้สมมุติเอาสถานที่ หรือสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ มาใช้เป็นสถานที่ทำสังฆกรรมของสงฆ์ แสดงธรรม และสวดปาติโมกข์ และที่ให้อุโบสถเรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโลนนั้นก็แสดงรูปทรงคร่าวๆ ของอุโบสถได้น่าจะมีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงที่ประกอบด้วยตัวเรือน และหลังคา หรือที่เรียกกันว่า โรงอุโบสถ ซึ่งคงไม่ได้มีแบบแผนมากนักโรงที่ประกอบด้วยตัวเรือน และหลังคา หรือที่เรียกกันว่า โรงอุโบสถ ซึ่งคงไม่ได้มีแบบแผนมากนักเนื่องจากการไม่มีการบัญญัติรายละเอียดไว้ อย่างไรก็ตามเมื่อหน้าที่การใช้งานของโรงอุโบสถสัมพันธ์กับการกำหนดเขตสีมา เพื่อให้สงฆ์ทำสังฆกรรมแล้วนั้น ข้อกำหนดของสีมา^{๘๙} จึงส่งผลต่อรูปทรงของโรงอุโบสถ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า โรงอุโบสถเป็นอาคารที่สร้างขึ้น หรือสมมุติขึ้นเพื่อแสดงความเป็นรูปธรรมของเขตแดนสีมาให้ชัดเจน ซึ่งสามารถจำกัดขนาดของโรงอุโบสถไม่ให้เล็ก หรือใหญ่เกินกว่าที่ขอบเขตสีมาที่ได้บัญญัติไว้

๒.๓ ความหมายของอุโบสถ

อุโบสถ หมายถึง สถานที่สำหรับพระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน เช่น อุโบสถกรรม คือ การสวดพระปาติโมกข์ หรือประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบท บริเวณรอบอุโบสถภายนอกจำเป็นต้องมีเสมาหรือสิมาล้อมรอบเป็นหลักเขต ใบเสมารูปรางคล้ายใบโพธิ์ ภายในเสมากำหนดบริเวณเป็นปริมนทล ทำล้อมสังฆกรรม เมื่อสร้างอุโบสถเสร็จแล้วต้องทำพิธีผูกพัทธสีมาโดยรอบ เพราะฉะนั้น เสมาก็เป็นเขตสำหรับกำหนดให้เป็นที่ทำพิธีกรรมของสงฆ์ โดยเฉพาะแสดงว่าเขตของสงฆ์มีอยู่เพียงใด เพื่อให้สมบูรณ์ตามประเพณี การทำสังฆกรรมคือ กิจวัตรที่พระสงฆ์ต้องทำ เช่น ลงอุโบสถ ทำวัตร เช้า เย็น สวดพระปาติโมกข์ การบวช พิธีเหล่านี้ต้องทำภายในอุโบสถที่กำหนดเขตแดน คือ ภายในสีมา และพระสงฆ์ต้องมาประชุมพร้อมกัน ในทางพระพุทธศาสนามีใช้เป็นเพียงแต่อาคารที่เรียกว่า โบสถ์ หรืออุโบสถเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายอื่น ๆ ดังที่ปรากฏต่อไปนี้

- ๑) เป็นวันแห่งพระปาติโมกข์เทศ คือ เป็นสถานที่ที่ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง
- ๒) เป็นวันแห่งศีลแปดอันคฤหัสถ์รักษา หรือวันถืออุโบสถศีล
- ๓) เป็นสถานที่แห่งอุปवास คือ อดข้าวเสียทั้งวันก็ดี บริโภคบ้างแต่วัตถุที่เป็นน้ำไม่เจือปนสิ่งใด ๆ มีน้ำผึ้งเป็นต้น
- ๔) เป็นอุโบสถกรรมของบุคคลภายนอกพระพุทธศาสนา
- ๕) เป็นชื่อแห่งช้างมีสีดุจสีทอง

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๑/๒๑๓.

^{๘๙} สีมา หมายถึง เขตที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีสังฆกรรมตามพุทธบัญญัติ กำหนดให้สีมามีขนาดพื้นที่ไม่เล็กกว่า ๒๑ หน้ตบาส สำหรับให้พระสงฆ์ ๒๑ รูปสามารถนั่งประกอบพิธีสังฆกรรมร่วมกันได้ ๑ หน้ตบาสมีพื้นที่ ๑.๒๕ ๑.๒๕ เมตร และไม่ใหญ่กว่า ๓ โยชน์ สีมามี ๒ ประเภท คือ พัทธสีมา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเองโดยนิมิต และอพัทธสีมา หมายถึง เขตขุมนุมที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดขึ้นเอง แต่กำหนดเอาจากธรรมชาติที่สามารถใช้กำหนดเขตสีมาตามพุทธบัญญัติได้ เช่น หิน จอมปลวก แม่น้ำ เป็นต้น.

๖) หมายถึงวันพระ เป็นวันที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ประชุมร่วมกัน แสดงธรรมและฟังธรรม

๗) เป็นสถานที่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม เช่น อุปสมบทให้แก่กุลบุตรที่เข้าฟังพาวาสัยร่วมเงา พระศาสนา หรือเข้ามาบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ส่วนอุโบสถจึงน่าจะจะเป็นการนำคำที่เป็นพิธีกรรมมาใช้เรียกสิ่งที่ปลูกสร้าง เพื่อสนองกิจกรรมของพิธีกรรมนั้น ๆ โดยเรียกว่า โรงอุโบสถ ต่อมาเรียกว่า อุโบสถ แล้วเรียกให้สั้นลงอีกว่าโบสถ์ เป็นคำพูดทั่ว ๆ ไปของชาวบ้าน^{๑๐}

อุโบสถหรือโบสถ์ คือ ขอบเขตพื้นที่ในเขตพุทธาวาส สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมกัน ทำสังฆกรรม เป็นสิ่งปลูกสร้างที่คู่กับวัดมาแต่อดีต จัดเป็นศาสนาสถานสำคัญของวัด ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับระเบียบวินัยของพระภิกษุสงฆ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ อุโบสถเกี่ยวข้องกับอายุของพระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่ง พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันได้ระบุว่า วัดที่จะได้ชื่อว่าเป็นวัดสมบูรณ์ตามกฎหมายนั้นต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อุโบสถมีความสำคัญทั้งทางด้านศาสนาและทางด้านสังคม โดยเฉพาะในด้านคติความเชื่อชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงเชื่อว่าการทำบุญใด ๆ ที่เกี่ยวกับการสร้างอุโบสถย่อมมีอานิสงส์มากทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่และเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกทางด้านประเพณีพิธีกรรมของชุมชนไทยที่ยังนิยมใช้กิจกรรมทำบุญเกี่ยวกับอุโบสถในปัจจุบัน นอกจากเป็นเครื่องสะท้อนความเชื่อแล้ว ยังแสดงความพร้อมเพรียง และระดมทุนในการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดของชุมชน วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งพื้นที่ภายในออกเป็น ๓ ส่วนคือ^{๑๑}

๑) เขตพุทธาวาส หมายถึงเขตที่ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างสำคัญ หรือเป็นเขตพื้นที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

๒) เขตสังฆาวาส หมายถึงเขตที่พักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ และสามเณร

๓) เขตธรณีสงฆ์ หมายถึงเขตสำหรับใช้สอยประโยชน์เชิงสาธารณะ เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น เมรุ โรงเรียน ตลาดนัด ดิگแถว เป็นต้น^{๑๒}

สิ่งก่อสร้างในวัดพระพุทธศาสนามีมาแล้วแต่ครั้งพุทธกาลดังกล่าวแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาของชาวพุทธ ลักษณะของสิ่งก่อสร้างคือเสนาสนะสำหรับเป็นที่พักอาศัย ส่วนสิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นเครื่องรำลึกนั้นเรียกว่า เจดีย์ หรือ สฐูป แปลว่าสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง ในสมัยพุทธกาล ชาวอินเดียนิยมสร้างสฐูปสำหรับบรรจุอัฐิธาตุที่ล่วงลับ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกผู้ตาย ได้ปฏิบัติกันจนเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง รูปลักษณะของสฐูปอาจจะเป็นเพียงกองดิน เนินดิน หรือลักษณะคล้ายจอมปลวก จากประเพณีนี้ เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งเป็นต้นเลื่อมใสพระพุทธศาสนา มาก พระองค์ทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากให้สร้างวัด และสฐูปทั่วราชอาณาจักรถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ แล้วมีการก่อสร้าง ตกแต่งให้สวยงาม พัฒนา

^{๑๐} สมคิด จิระทัศนกุล, **รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕ - ๓๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕ - ๓๖.

^{๑๒} สมคิด จิระทัศนกุล, **วัด พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๗ - ๒๘.

รูปแบบขึ้นเป็นสถาปัตยกรรม จากนั้นก็มีผู้เข้ามาแสวงบุญ เข้ามาปฏิบัติธรรม หรือพักอาศัยเป็นเวลานาน แล้วมีการตกแต่งบริเวณโดยรอบจนกลายเป็นวัดในที่สุด^{๑๓}

๒.๔ ประเภทของอุโบสถ

อุโบสถของพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเภท คือแยกประเภทจากการผู้สืมา และไม่ผู้สืมา ซึ่งผู้สืมาที่ผู้แล้ว เรียกว่า พัทธสีมาและผู้สืมาที่ยังไม่ได้ผู้เรียกว่า อพัทธสีมา พิธีผู้สืมาที่นิยมทำกันในปัจจุบันนี้ ต้องได้รับอนุญาตจากทางบ้านเมือง คือ เป็นที่ที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้เป็นสิทธิแก่คณะสงฆ์เรียกว่า วิสุคามสีมา แปลว่าเขตที่แยกออกจากบ้าน พระสงฆ์จึงมีสิทธิในที่นั้นแล้วผู้สืมาที่ผู้เรียกว่า การผู้สืมาผู้สืมา ผู้วิจัยทำการศึกษาดังนี้

๒.๔.๑ พัทธสีมา

สีมา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นขึ้นเอง โดยจัดตั้งผู้สืมา คือ สิ่งที่เป็นเครื่องหมายกำหนดเอาไว้ ดังความในพระไตรปิฎกที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา ภิกษุทั้งหลายพึงสมมติสีมาอย่างนี้”

- ๑) ปัพพตนิมิต (นิมิต คือ ภูเขา)
- ๒) ปาสาณนิมิต (นิมิต คือ แผ่นหิน)
- ๓) วณนิมิต (นิมิต คือ ป่าไม้)
- ๔) วัมมิกนิมิต (นิมิต คือ จอมปลวก)
- ๕) มัคคนิมิต (นิมิต คือ หนทาง)
- ๖) นทีนิมิต (นิมิต คือ แม่น้ำ)
- ๗) รุกขนิมิต (นิมิต คือ ต้นไม้)
- ๘) อุทกนิมิต (นิมิต คือ น้ำ)^{๑๔}

ซึ่งการกำหนดนี้ได้ชื่อว่า พัทธสีมา สงฆ์ได้รับพระพุทธานุญาตให้กำหนดเอาเองตามความพอใจ แต่พระองค์ทรงจำกัดไว้ ทั้งฝ่ายข้างเล็กและข้างใหญ่ คือ ขาดเล็กต้องจุพระสงฆ์ได้ ๒๑ รูป ที่นั่งหัตถบาสนั้น ขนาดใหญ่ต้องไม่เกิน ๓ โยชน์ เหตุที่กำหนดเช่นนั้น เพราะว่าถ้าอุโบสถเล็กเกินไปจนจุพระสงฆ์ไม่ได้ ๒๑ รูป ก็ทำอัชฌาณกรรมไม่ได้ด้วย ที่เป็นสังกรรมต้องการจำนวนพระสงฆ์ ๒๐ ขึ้นไปวนนั้น เพื่อประชุมกันสวดระงับอาบัติสังฆาติเสส โดยนั่งเข้าในหัตถบาสน และนับรวมกับภิกษุที่ต้องอาบัตินั้นด้วย ๑ รูป จึงเป็น ๒๑ รูป แต่ถ้าใหญ่เกินไป ก็จะระงับรักษายาก ซึ่งข้อที่ว่าใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงมีมติว่า น่าจะเห็นว่าสงฆ์ได้รับประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ได้ขยายขอบเขตไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรกว้างออกไป และได้ขยายเขตนิสสัยออกไป^{๑๕}

^{๑๓} วิบูลย์ สีสวรรณ, *นำชมศิลปกรรมตามวัด*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ แกรมมี, ๒๕๓๙), หน้า ๖-๗.

^{๑๔} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕.

^{๑๕} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, *อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔ - ๒๕.

๒.๔.๒ อพัทธสีมา

เป็นแดนที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว กำหนดเอาตามบ้านเมืองที่กำหนดเอาไว้ สงฆ์มีอำนาจเพียงถือเอาเป็นเขตประชุมสงฆ์ เพื่อทำสังฆกรรมเท่านั้น ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่จะยึดเอาเป็นเจ้าของ อพัทธสีมา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ความสีมา^{๑๖} หรือนิคมสีมาเป็นเขตหมู่บ้านหนึ่งหรือตำบลหนึ่ง ซึ่งฝ่ายบ้านเมืองกำหนดด้วยท้องที่ เช่น กำนันตำบลหนึ่ง หรือเขตในท้องที่ซึ่งรวมกันหลายหมู่บ้านหลายตำบล เข้าเป็นเขตหนึ่ง เช่น อำเภอหนึ่ง ทรงอนุญาตให้กำหนดเอาเขตบ้าน เขตนิคมที่ดินเข้าอาศัยฝ่ายอาณาจักรจัดไว้เป็นเขตสามัคคีสังฆวาสเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกัน

๒) สัตตัพพันตรสีมา เป็นเขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นในป่า ซึ่งหาคนตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยไม่ได้ โดยวัดจากที่สุดแนวแห่งสงฆ์ออกไปด้านละ ๗ อัปพันตร^{๑๗} โดยรอบ

๓) อุทกทุกเขปสีมา เป็นเขตสีมาที่กำหนดลงในน้ำ เอาระยะชั่วคนกวักน้ำสาตของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง คือ ประมาณ ๓ วา^{๑๘} อุทกทุกเขปสีมา หรือนทีสีมา เป็นเขตทำสังฆกรรมในน้ำ ทำขึ้นเมื่อพระสงฆ์เห็นว่าบนบกไม่บริสุทธิ สามารถใช้การได้หรือหาที่ทำสังฆกรรมบนบกไม่ได้ และที่ที่จะอำนวยความสะดวกได้ในการทำสังฆกรรมมีอยู่แต่เฉพาะในบริเวณที่เป็นน้ำ กำหนดเป็นเขตสังฆกรรมเช่นเดียวกับโบสถ์ โรงพลอยน้ำ จึงมีชื่อเรียกว่า นทีสีมา^{๑๙} ซึ่งได้แสดงน่านน้ำไว้ ๓ ประเภท คือ (๑) นที หมายถึง แม่น้ำที่มีกระแสน้ำไหลอยู่ไม่ใช่แม่น้ำที่ตันหรืออยู่นิ่ง (๒) สมุทร หมายถึง ทะเล ได้แก่ น่านน้ำเค็ม พ้นจากปากน้ำออกไป อยู่ระหว่างมีฝั่งโอบ ๒ ข้าง ที่เรียกว่าอ่าว และ (๓) ชาทสระ หมายถึง ที่น้ำขังเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น บึง หนองทะเลสาบ ความต่างระหว่างแม่น้ำกับชาตสระ มีลักษณะที่ต่างกัน คือ ทางน้ำมีกระแสน้ำไหลจัดเป็นแม่น้ำ ส่วนที่มีน้ำขังนิ่ง จัดเป็นหนองหรือบึง^{๒๐}

คามสีมา สัตตัพพันตรสีมา และอุทกทุกเขปสีมา อุโบสถทั้ง ๓ ชนิด ถ้าสงฆ์ยังไม่ได้ผูกสีมาเรียกว่า อพัทธสีมา ถ้าสงฆ์ผูกสีมาแล้วเรียกว่า พัทธสีมา ส่วนวิสุงคามสีมา ก็คือ คามสีมาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยกที่ดินสร้างอุโบสถให้ แต่อุโบสถชนิดใดก็ตาม หากยังมีได้ผูกก็ไม่มั่นคงถาวร เพราะผู้ที่ให้ที่ดินอาจจะเพิกถอนเมื่อใดก็ได้

เขตสีมาเป็นเขตที่สำคัญที่สุดของวัด เพราะการทำสังฆกรรมในบางกรณีคณะพระภิกษุสงฆ์ผู้ประกอบพิธีกรรมเท่านั้นจึงจะเข้าไปในเขตสีมาได้ ผู้อื่นจะเข้าไม่ได้ หากมีผู้ละเมิดการทำสังฆกรรมนั้นจะไม่สมบูรณ์ ทำให้บางวัดที่ทำสีมาติดกับกำแพงรอบนอก เมื่อทำสังฆกรรมครั้งใดก็มักปิดประตูเขตพุทธาวาสจนกว่าจะเสร็จพิธีกรรม เขตสีมาที่ตั้งไว้ล้อมรอบตัวอาคารที่เป็นอุโบสถโดยทั่วไปมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ดังนั้นสีมาจะต้องมีอย่างน้อย ๔ หลัก เช่น ๘ หรือ ๑๐ หลัก

^{๑๖} ความสีมา = หมู่บ้าน หรือตำบล นิคมสีมา ปัจจุบัน คือ อำเภอ

^{๑๗} อัปพันตร = ๔๙ วา

^{๑๘} กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา, อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักเรียนชั้นเอก, หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๑๙} สมชาย พุ่มสอาด, “นทีสีมาในเมืองเวียงสระ”, วารสาร ศิลปวัฒนธรรม, ๔(๓) (มกราคม ๒๕๒๖)

: ๖๙.

^{๒๐} คณาจารย์ประจำโรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ป.), หน้า ๒๘-๒๙.

เพื่อกำหนดแนวให้ชัดเจน โดยเฉพาะหลักสีมาที่กลางด้านหน้าของอุโบสถที่ถือว่าเป็นสีมาที่สำคัญ นิยมเรียกว่า สีมาชัยในบางกรณี อาจกำหนดหลุมนิมิตเพิ่มขึ้นอีกหลุมหนึ่งภายในอุโบสถหน้าพระประธานตรงจุดที่พระพุทธปฏิมาทอดพระเนตรลงสู่พื้นอุโบสถ

ประเภทของอุโบสถ ตามธรรมเนียมของไทย นิยมสร้างอุโบสถ ๒ ประเภท คือ^{๒๑}

๑) อุโบสถน้ำ หมายถึง อุโบสถที่สร้างขึ้นในน้ำ เอาน้ำเป็นเขตแดน

๒) อุโบสถบนบก หมายถึง อุโบสถที่สร้างที่สร้างบนพื้นดินกำหนดเขตด้วยใบสีมาตามแบบอย่างให้เห็นอยู่ทั่วไป

โบสถ์ในภาคอีสานหรือลุ่ม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิมน้ำ และลุ่มบก สิมน้ำเป็นลุ่มที่สร้างอยู่ในน้ำ มีลักษณะคล้ายศาลาหรือกุฎกลางน้ำ ซึ่งต้องตั้งอยู่ห่างจากฝั่งระยะกวักน้ำไม่ถึง มีสะพานทอดยาวเชื่อมกับฝั่ง เมื่อถึงเวลาทำสังฆกรรมจึงชักสะพานออก เพื่อไม่ให้สิ่งเชื่อมระหว่างฝั่งกับตัวลุ่ม ทั้งนี้ เนื่องจากการทำสังฆกรรมหรือการบวชนั้นจะต้องทำภายในเขตพัทธสีมา ถ้าไม่มีวิสุคามสีมาถาวรพระสงฆ์จะทำสังฆกรรมได้ในแพกลางน้ำ เพราะถือว่าน้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์ การทำลุ่มน้ำเป็นคติความเชื่อของพุทธศาสนาของลัทธิลังกาวงศ์ มีลักษณะดังนี้ ส่วนลุ่มบก เป็นลุ่มที่สร้างอยู่ในชุมชนที่ตั้งมั่นเป็นหลักแหล่งถาวร โดยชาวบ้านและพระสงฆ์จะร่วมมือกันหาวัสดุที่มีในท้องถิ่นร่วมมือกันสร้างขึ้น มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท้องถิ่นอีสาน^{๒๒}

๒.๔.๓ การสร้างอุโบสถในอดีต^{๒๓}

พระอุโบสถในยุคต้นของไทย มักมีขนาดเล็กมาก บางแห่งจุพระสงฆ์ได้ไม่เกิน ๑๐ รูป (เช่นเดียวกับ “ลุ่ม” ในแถบอีสานที่มีขนาดเล็กมาก) เพราะเพียงพอสำหรับจำนวนพระภิกษุในการทำสังฆกรรมทั่วไป มีเพียงกรณีพระภิกษุต้องสังฆาติเสส (ซึ่งมีน้อยมาก) จึงต้องใช้พระสงฆ์ร่วมทำพิธีไม่น้อยกว่า ๒๐ รูป ดังนั้นการที่วัดในสมัยแรก ๆ ของไทยมีขนาดค่อนข้างเล็ก แสดงว่าการบวชในสมัยนั้นมีกันไม่มากนัก บทบาทของพระอุโบสถจึงมีน้อย ตำแหน่งที่ตั้งของพระอุโบสถในระยะนี้ ไม่ได้วางอยู่บนแนวแกนหลักประธาน สำคัญของผัง แต่จะวางไว้ ณ ที่มุมใดมุมหนึ่งในส่วนท้ายของผังเท่านั้น

ในสมัยโบราณนั้นถึงแม้จะมีการสร้างวัดเป็นจำนวนมากมาย แต่กลับมีเพียงบางวัดเท่านั้นที่มีโรงพระอุโบสถ นอกจากจะเป็นเพราะมีคนบวชเป็นพระภิกษุไม่มากนักแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่คตินิยมสร้างวัดขึ้น ก็เพียงเพื่อใช้เป็นที่เก็บรักษาอัฐิธาตุของบรรพบุรุษเท่านั้น โดยมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุหรือศาสนวัตถุสำคัญไว้ ส่วนบน แล้วบรรจุอัฐิธาตุของผู้เป็นต้นสกุลหรือสมาชิกในสกุลไว้บริเวณส่วนล่างของ พระเจดีย์นั้น พร้อมทั้งสร้างพระวิหารไว้ด้านหน้าพระเจดีย์เพื่อใช้เป็นที่สำหรับให้เครือญาติทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ซึ่งวัตถุประสงค์เหล่านี้ล้วนไม่เกี่ยวข้องกับการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ โดยตรง พระอุโบสถจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้อง

^{๒๑} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๖๘.

^{๒๒} ไพโรจน์ สโมสร, สถาปัตยกรรมลุ่มอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : เมฆา เพรส, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙๑ - ๑๙๒.

^{๒๓} พุทธะ, พระอุโบสถและพระวิหาร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.phuttha.com>[๒๕ มกราคม ๒๕๖๑].

สร้าง พระภิกษุสงฆ์ซึ่งประจำแต่ละวัดเมื่อจะทำสังฆกรรม ก็มักอาศัยการไปชุมนุมรวมกัน ณ ที่วัดใดวัดหนึ่งซึ่งมีพระอุโบสถในบริเวณหรือละแวกที่ใกล้เคียงนั้นทำ พิธีกรรม

ต่อมามีคนบวชพระมากขึ้น เพราะศาสนาเจริญขึ้นและเกิดประเพณีการบวชเรียนเพิ่มจากเดิมซึ่งมีแต่การบวชตลอดชีวิต ทำให้ความต้องการพระอุโบสถมีมากขึ้นและเพิ่มบทบาทของพระอุโบสถตั้งแต่สมัย อยุธยาตอนต้นเรื่อยมา ด้วยขนาดที่ใหญ่โตขึ้น ตำแหน่งที่ตั้งก็มาอยู่ตำแหน่งสำคัญของผัง คืออยู่ในแกนประธาน

สมัยอยุธยาตอนกลาง พระอุโบสถเพิ่มบทบาทขึ้นจนเข้าไปสวมแทนตำแหน่งที่ตั้งของพระวิหาร คือด้านหน้าเจดีย์ประธาน ส่วนพระวิหารลดบทบาทลง ถูกย้ายไปอยู่ด้านหลัง ด้านข้างหรือตัดออกไปเลย

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทบาทและความสำคัญของพระอุโบสถเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นหลักประธานของวัด แทนพระเจดีย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปองค์ในที่สุด เพราะพระอุโบสถสามารถใช้ประโยชน์ใช้สอยและมีสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปคือพระประธานด้วย

๒.๔.๔ การสร้างอุโบสถในปัจจุบัน

อุโบสถเป็นอาคารทางศาสนาที่มีความสำคัญ อีกทั้งส่วนใหญ่จะเป็นสถาปัตยกรรมประธานของวัด เมื่อรูปแบบอุโบสถเปลี่ยนแปลงไป ย่อมกระทบกับสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัด อนึ่งแนวคิดและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่มีต่อพุทธศาสนา รวมทั้งบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยในปัจจุบันได้อีกด้วย

การเปรียบเทียบรูปแบบอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นกับอุโบสถแบบประเพณีนิยม นั้น รูปแบบการสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้นในปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบหลากหลาย ทั้งการสร้างการออกแบบ และการประดับตกแต่ง เป็นไปในแนวทางเฉพาะแห่ง อย่างไรก็ตาม พบว่า รูปแบบอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้น ยังอิงอยู่กับลักษณะของอุโบสถแบบประเพณีนิยม ซึ่งมีลักษณะที่ทั้งคล้ายคลึงและแตกต่างกันออกไป ดังนี้

๑) การสร้างหลังคาซ้อนชั้นของอุโบสถตามแนวคิดเรื่อง ปราสาท

สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในรูปแบบของอาคารทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญปรากฏในรูปแบบอุโบสถ และวิหาร รวมทั้งสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในสถาบันพระมหากษัตริย์ คือ สัญลักษณ์ที่แสดงแนวคิดเรื่อง “ปราสาท” ด้วยแนวคิดนี้เองที่ก่อให้เกิดเป็นรูปแบบ และการประดับตกแต่งส่วนของชั้นหลังคาและหน้าบันที่ปรากฏมาแล้วตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แนวคิดเรื่อง “ปราสาท” เป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการทำหลังคาซ้อนชั้นนั้น สัมพันธ์กับการประดับตกแต่ง ทั้งในส่วนของหน้าบันและเครื่องล่ายอง ดังนั้น เมื่อกล่าวว่าการทำซ้อฟ้า ไบระกา และหางหงส์ เป็นลักษณะที่ทำให้เรียกอุโบสถว่าเป็นแบบประเพณีนิยม อันเป็นรูปแบบในกระแสหลักของการสร้างอุโบสถในสมัยต่าง ๆ แล้ว จึงควรพิจารณาว่า อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นในปัจจุบันจะยังสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องปราสาทอยู่มากน้อยเพียงใด^{๒๔}

^{๒๔} อาทิตยา ศรีพรายพรรณ, “อุโบสถกับการก่อสร้างเป็นอาคารหลายชั้นในสังคมไทย”, การค้นคว้าอิสระ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๘๖-๘๗.

“ปราสาท” แปลว่า เรือนชั้น หมายถึง อาคารที่มีการทำหลังคาซ้อนชั้น หรืออาคารที่สร้างสูงมากกว่าหนึ่งชั้นขึ้นไป และต้องเป็นที่ประทับของเทพเจ้า หรือพระมหากษัตริย์”^{๒๕} “ปราสาท” เป็นสัญลักษณ์หนึ่งแสดงถึงความเป็นเทพเจ้า เทวราชา หรือการเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ อาคารทางศาสนาใช้เป็นประดิษฐานรูปเคารพ ซึ่งสื่อถึงเทพเจ้าตามแต่ละความเชื่อของแต่ละศาสนา อาคารทรงปราสาทมีรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น เจดีย์ทรงปราสาทยอด เจดีย์ทรงปราสาทห้ายอด รวมทั้งอาคารที่มีเรือนธาตุ เช่น พญธาตุ ในศิลปะพุกาม เป็นต้น ทั้งนี้ “ปราสาท” ในอาคารต่าง ๆ ล้วนมีไว้เพื่อแสดงฐานันดรศักดิ์ชั้นสูงนั่นเอง แนวคิดเรื่องปราสาทได้ส่งอิทธิพลให้กับศิลปกรรมในสมัยต่อมา รวมทั้งศิลปกรรมในประเทศไทย

แนวคิดในการสร้างอุโบสถที่แสดงความเป็นอาคารซ้อนชั้น ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีรูปแบบและแผนผังอาคารตามอุโบสถแบบประเพณีนิยม แนวคิดในการสร้างน่าจะอิงมาจากแนวคิดเรื่องปราสาท โดยช่องหน้าต่างนั้น เป็นสัญลักษณ์ของวิมาน^{๒๖} อันเปรียบเสมือนเรือนจำลองที่ประทับของเทพเจ้า ประกอบเข้ากับการเพิ่มช่องแสงให้กับอาคารตามอย่างอาคารแบบตะวันตกนั่นเอง

ดังนั้น การสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้นในปัจจุบัน ที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการใช้พื้นที่ภายในอุโบสถเป็นหลัก อีกทั้งในเอกสารต่าง ๆ ซึ่งสถาปนิกผู้ออกแบบได้บันทึกไว้ก็ไม่ได้กล่าวว่า มีความต้องการให้อุโบสถที่สร้างขึ้นใหม่เป็นอาคารหลายชั้นนั้น สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องปราสาทแต่อย่างใด กล่าวคือ ในอดีตแม้อุโบสถจะเป็นอาคารชั้นเดียว แต่ก็สามารถแสดงความเป็นเรือนชั้นอย่างปราสาทได้โดยการซ้อนหลังคา หรือการเพิ่มช่องหน้าต่างเหนือประตูทางเข้าอุโบสถ ซึ่งแตกต่างไปจากในปัจจุบันโดยสิ้นเชิง ที่แม้จะสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้น แต่ก็เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยพื้นที่ภายในเป็นสำคัญ ด้วยแนวคิดเรื่องปราสาทที่ลดความสำคัญลง อย่างอุโบสถวัดญาณเวศกวัน ที่ลดทอนการประดับตกแต่งเครื่องบนลงจนหมด

^{๒๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, “บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ” ศิลปการ ๑๓, ๑ (พ.ศ. ๒๔๓๐-๑๒): ๓๐ ; สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๐), : ๑๔ – ๑๙.

^{๒๖} สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, : ๖๘ – ๖๙.

ภาพที่ ๒.๑ อุโบสถวัดญาณเวศกวัน^{๒๗}

อนึ่ง รูปแบบอุโบสถหลายแห่งที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นในปัจจุบัน แม้จะยังคงลักษณะของหลังคาซ้อนชั้น รวมไปถึงการประดับตกแต่งที่เทียบเคียงได้กับอุโบสถแบบประเพณีนิยมในสมัยก่อน แต่อาจเป็นการสร้างตามแบบแผนที่คุ้นเคย โดยเป็นการผสมรวมเอาลักษณะต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละยุคสมัยมาใช้ในการก่อสร้าง

ภาพที่ ๒.๒ อุโบสถหลายชั้น^{๒๘}

^{๒๗} วัดญาณเวศกวัน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watnyanaves.net/> [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

^{๒๘} วัดขุนอินทประมูล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://tourwath.blogspot.com/2013/01/blog-post.html/> [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

๒) การตกแต่งอุโบสถแบบประเพณีนิยม

หน้าบัน

หน้าบันอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้น พบว่า มีความนิยมในการประดับตราสัญลักษณ์ที่อิงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือการประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมทั้งการทำลวดลายประดับหน้าบันที่เกี่ยวข้องกับชื่อวัด หรือความสำคัญของวัดนั้น ส่วนการประดับพระนารายณ์ทรงครุฑ และพระอินทร์ทรงช้างอย่างในอดีตก็ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง

หน้าบันอุโบสถแบบประเพณีนิยมสมัยอยุธยานิยมทำจากเครื่องไม้แกะสลัก มักสลักเป็นนารายณ์ทรงครุฑ ตรงกลางล้อมรอบด้วยลายกระหนก หรือกระหนกเปลว เช่น หน้าบันอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ นอกจากนี้ ในสมัยอยุธยาตอนปลาย พบงานปูนปั้นประดับหน้าบันเป็นลายช่อหางโต ประดับหน้าบันอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม และวัดไผ่ล้อม จังหวัดเพชรบุรี ส่วนหน้าบันประดับนารายณ์ทรงครุฑยังปรากฏสืบต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ เช่น หน้าบันอุโบสถ วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๒.๓ วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา^{๒๙}

การเปลี่ยนแปลงลักษณะลวดลายประดับหน้าบันครั้งสำคัญ ดังในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่นิยมการประดับหน้าบันด้วยกระเบื้องเคลือบสี เป็นลวดลายอย่างจีน ทั้งลายพรรณพฤกษา ลายเครื่องมงคล ลายธรรมชาติ และทิวทัศน์ต่าง ๆ แต่ความนิยมเช่นนี้ไม่ได้สืบต่อมายังปัจจุบัน ต่างกับหน้าบันในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่นิยมประดิษฐานพระมหาพิชัยมงกุฎในรูปแบบต่าง ๆ กัน

^{๒๙} ธรรมะไทย, วัดสุวรรณาราม ราชวรวิหาร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammathai.org/watthai/bangkok/watsuwannaram.php> [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

เช่น หน้าบันอุโบสถ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม หน้าบันอุโบสถ วัดปทุมวนาราม และหน้าบันอุโบสถ วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น โดยประดับลวดลายกระหนกแบบไทย หรือมีการผสมผสานกับลายอย่างเทศที่แพร่เข้ามาในสมัยนั้น หน้าบันอุโบสถที่สร้างขึ้นช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน โดยประดิษฐานตราพระเกี้ยวอันเป็นตราประจำพระองค์

โดยลวดลายหน้าบันในกลุ่มของอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นนั้น ได้รับอิทธิพลที่สืบทอดจากสมัยอยุธยาตอนปลายมาถึงต้นรัตนโกสินทร์ กับแนวทางที่สืบทอดจากสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ คือ การประดิษฐานตราพระราชลัญจกร หรือตราสัญลักษณ์ที่เนื่องในสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง

การประดับนารายณ์ทรงครุฑที่หน้าบันอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้น เช่น หน้าบันอุโบสถวัดโพธิ์คุณ จ.ตาก และหน้าบันอุโบสถ วัดสุทธาวาส เขตบางกอกน้อย โดยที่อุโบสถวัดสุทธาวาสเป็นอาคารทรงไทยจัตุรมุขที่ยกพื้นสูงเป็นอุโบสถ ๒ ชั้น โดยประดับหน้าบันแต่ละด้าน ทั้งนารายณ์ทรงครุฑ และพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอย่างในอดีต

โดยรวมแล้ว ลักษณะหน้าบันที่สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยผ่านการประยุกต์ ผสมผสานมาแล้วตามยุคสมัย แต่ยังมีหน้าบันอุโบสถบางแห่งที่เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นใหม่ คือ การลดทอนรายละเอียดการตกแต่งลงจนหมด ไม่เหลือการประดับลวดลายที่หน้าบันเลย เช่น หน้าบันอุโบสถวัดญาณเวศกวัน หรือกรณีอุโบสถภายในพระมหาธาตุเจดีย์ภักดีประกาศ ที่กลายเป็นอาคารเรือนธาตุของเจดีย์ทำให้อุโบสถจึงไม่มีการประดับหน้าบัน

เครื่องลายอง

อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นแบบที่จัดเป็นอุโบสถแบบประเพณีนิยมนั้น ส่วนมากจะยังคงระเบียบที่เทียบเคียงได้กับเครื่องลายองอุโบสถแบบประเพณีนิยมในอดีต แต่เมื่อพิจารณาถึงความแตกต่างแล้วนั้น พบว่า มีปัจจัยจากวัสดุที่ใช้ในการประดับตกแต่ง อันมีผลให้รูปแบบของเครื่องลายองเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้ ความตั้งใจในการออกแบบของช่างก็เป็นผลให้รูปแบบเครื่องลายองเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน

วัสดุที่นิยมนำมาใช้ในการก่อสร้างตกแต่ง มักจะใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งส่งผลให้ข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์มีสัดส่วนที่สั้นลง ลดการสละสลวยของตัวลายที่ซับซ้อนลง เพื่อความเหมาะสม เช่น เครื่องลายองประกอบอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร และวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม นอกจากนี้ความตั้งใจในการออกแบบของสถาปนิกที่ต้องการลดทอนรายละเอียด และเพื่อแสดงถึงคุณสมบัติของคอนกรีตที่คงทนแข็งแรง ปรากฏให้เห็นที่เครื่องลายองประกอบหน้าบันอุโบสถ วัดไตรมิตรวิทยาราม และเครื่องลายอง อุโบสถกลางน้ำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ตัวลายแลดูแข็ง และทึบตันอย่างมาก

ในส่วนของหางหงส์นั้น พบว่า อุโบสถบางแห่งทำเป็นนาคเบือน (นาค ๓ เศียร) เช่น นาคเบือนที่เครื่องลายองอุโบสถ วัดหัวลำโพง ปกติการประดับนาคเบือนมักใช้ประกอบกับเครื่องยอดอาคารทรงปราสาทที่สร้างขึ้นเนื่องในพระมหากษัตริย์ แต่อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นส่วนใหญ่จะคงระเบียบการทำรายละเอียดประกอบหางหงส์อยู่อย่างในอดีต

คันทวย และบัวหัวเสา

ความสำคัญของคันทวย และบัวหัวเสาจะลดความสำคัญลงสืบเนื่องมาตั้งแต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการประดับเพื่อเป็นเพียงส่วนประกอบที่แสดงถึงความเป็นอุโบสถแบบประเพณีนิยมเท่านั้น โดยรูปแบบคันทวยประดับอุโบสถหลายแห่ง สามารถเทียบเคียงได้กับงานออกแบบของพระพรหมพิจิตร เช่น คันทวยอุโบสถวัดโพธิ์คุณ และคันทวยอุโบสถวัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม เป็นต้น

อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้น บางแห่งก็ไม่ปรากฏทำคันทวยรองรับชายคาอุโบสถ เนื่องจากอุโบสถในปัจจุบันจะสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ที่ใช้ผนังอาหารรับน้ำหนักหลังคา เช่น อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน บางครั้งมีการทำช้อยยื่นออกมาเพื่อรับชายคา แล้วใช้คันทวยตกแต่งเพิ่มเติม เช่น คันทวยอุโบสถ วัดหลวงพ่อดุสิตธรรมกายาราม แนวทางการตกแต่งเช่นนี้ เกิดจากแนวคิดในการซ่อมบำรุง ซึ่งหากมีการประดับตกแต่งมาก ยิ่งทำให้เพิ่มค่าใช้จ่ายในการดูแล ดังนั้น จึงออกแบบโดยลดรายละเอียดที่ไม่จำเป็นลง อีกทั้งช่างที่มีความรู้ความสามารถที่จะซ่อมแซมบูรณะในปัจจุบันมีไม่มากนัก สถาปนิกจึงออกแบบอุโบสถให้สามารถดูแลได้ง่ายขึ้นนั่นเอง^{๓๐}

หลังคาทรงยอดมณฑป^{๓๑}

หลังคาทรงยอดมณฑปก็เป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องปราสาท โดยในอดีตการทำหลังคาที่มียอดแบบอาคารทรงมณฑป มักปรากฏอยู่เฉพาะปราสาทราชมนเทียรของพระมหากษัตริย์ ดังพระที่นั่งสรรเพชญมหาปราสาทในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่มีคำบรรยายลักษณะของพระมหาปราสาทองค์นี้ว่า “ยอดซุ้มทรงมณฑปนภศูลเก้ายอด” ซึ่งน่าจะหมายถึงยอดของพระมหาปราสาทซึ่งเป็นทรงกรวยดั่งยอดของมณฑป^{๓๒} ซึ่งการใช้หลังคาทรงยอดมณฑปนี้เคยจำกัดอยู่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น แม้แต่สมเด็จพระบวรราชเจ้า (วังหน้า) ก็มีอาจสร้างปราสาทเรือนยอดในที่ประทับได้^{๓๓} แต่ในปัจจุบัน พบว่า ศาสนสถานต่าง ๆ มีการสร้างหลังคาทรงยอดมณฑปทั้งในอุโบสถ วิหาร รวมทั้งศาลาการเปรียญด้วย อุโบสถกลุ่มที่ทำการศึกษาก็พบว่ามีอยู่หลายแห่งที่ประดิษฐานเครื่องยอดมณฑป ข้อสังเกตบางประการว่าการทำหลังคาทรงยอดมณฑปนั้น

^{๓๐} อาทิตยา ศรีพรายพรรณ, “อุโบสถกับการก่อสร้างเป็นอาคารหลายชั้นในสังคมไทย”, **การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๘๖-๘๘.

^{๓๑} หลังคาทรงยอดมณฑป ในที่นี้หมายถึง การเรียกรูปแบบหลังคาของอุโบสถที่นำเอาลักษณะอย่างส่วนหลังคายอดของอาคารทรงมณฑปที่มักทำเป็นชั้นหลังลาดซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป โดยมียอดบนสุดเป็นทรงกรวยแหลม นำมาใช้กับอาคารที่ไม่ใช่มณฑป

^{๓๒} คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์, “คำให้การของขุนหลวง วัดประดู่ทรงธรรม”, ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี ๓, ๒** (พฤษภาคม ๒๕๑๒) : ๒๘, อ้างถึงใน สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

^{๓๓} ดู **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓**, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทรยสาร, ๒๕๐๙), หน้า ๑๗-๑๘, ๕๕ - ๕๖. อ้างใน ดวงใจ พิธิยวงศ์ชัย, “ปรากฏการณ์ของการสร้างอาคารแบบปราสาทในสังคมปัจจุบัน: กรณีศึกษาพระอุโบสถวัดโสธรวรารามวรวิหาร”, **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

มักจะสร้างคู่กับอุโบสถที่มีตัวอาคารในผังจัตุรัสเสมอ ซึ่งจัดว่าเป็นการผสมผสานที่เกิดขึ้นใหม่ในการออกแบบก่อสร้างอุโบสถ

๒.๔.๕ การกำหนดช่วงสมัยความนิยมการสร้างอุโบสถให้เป็นอาคารหลายชั้น

การแพร่เข้ามาของอิทธิพลต่างชาติในระยะเวลาต่าง ๆ ทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ราชวงศ์ราชกาลสมเด็จพระนารายณ์ และในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๕ ล้วนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสถาปัตยกรรม ทั้งนี้ พุทธสถาปัตยกรรมก็เป็นแนวทางหนึ่งที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลง เช่น การออกแบบ และการก่อสร้างอุโบสถวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ มีลักษณะเป็นอาคารผสมร่วมระหว่างอุโบสถกับเสนาสนะอื่น ๆ โดยมีการรวมพื้นที่กับหอระฆัง^{๓๔}

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงยุติบทบาทการทำงานทางด้านสถาปัตยกรรม สถาปนิกที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้สืบทอดสายสกุลช่างหลวง คือ พระพรหมพิจิตรและหลวงวิศาลศิลปกรรม แม้พระพรหมพิจิตรจะเป็นผู้สืบทอดสายสกุลช่างของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แต่ผลงานของท่านมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างออกไป ประกอบกับเมื่อการก่อสร้างมีความก้าวหน้า และขยายตัวออกไปอย่างมาก ดังเห็นได้จากพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคารเป็นครั้งแรก ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๙ การทำเหมืองแร่ เหล็ก และการถลุงเหล็กด้วยเตาถลุงขนาดเล็กเป็นครั้งแรกในปี พุทธศักราช ๒๔๘๕ การเกิดโรงงาน และโรงงานผลิตวัสดุก่อสร้างอื่นอีกจำนวนมาก ในช่วงนี้วัสดุก่อสร้างนับเป็นแรงกระตุ้นสำคัญ และมีอิทธิพลต่อพัฒนาการก่อสร้าง เช่น การใช้คอนกรีต เหล็ก หรือการก่อสร้างแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก และคอนกรีตนี้เองที่เป็นวัสดุที่สำคัญในการสร้างงานสถาปัตยกรรมในระยะเวลาต่อมา^{๓๕} โดยพระพรหมพิจิตรเป็นผู้ที่ได้นำเอาวัสดุสมัยใหม่มาใช้ในการออกแบบก่อสร้าง นั่นคือ คอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งทำให้งานสถาปัตยกรรมไทย สะท้อนออกมาในลักษณะอาคารที่หนักแน่น เน้นปริมาตร และความเรียบง่าย ซึ่งต่อมาลักษณะดังกล่าวได้กลายเป็นแม่แบบของงานสถาปัตยกรรมไทยแนวใหม่^{๓๖}

ในช่วงเวลาก่อนทศวรรษ ๒๕๔๐ ยังมีการสร้างอุโบสถที่มีห้องใต้ดินปรากฏให้เห็นอยู่ เช่น อุโบสถ วัดพุทธปทีป สร้างในปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ ๒๕๔๐ ความแพร่หลายในรูปแบบอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นได้คลบรวมกันทั้ง ๔ แบบ และความนิยมในการสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้นยังพบต่อเนื่องมาในทศวรรษ ๒๕๕๐ ด้วย ซึ่งแนวโน้มการสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้นมีเพิ่มสูง แต่กลุ่มที่พบว่านิยมสร้างมากที่สุด คือ อุโบสถที่เป็นอาคารหลายชั้นแบบยกพื้นสูง แม้การก่อสร้างอาคารด้วยคอนกรีตจะทำให้การสร้างอุโบสถสะดวก และรวดเร็วขึ้น แต่ในปัจจุบันด้วยรูปแบบอุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้น ทำให้อุโบสถบางแห่งยังสร้างไม่แล้วเสร็จ บางแห่งใช้ระยะเวลาก่อสร้างยาวนานกว่า ๑๐ ปี

^{๓๔} ศุภชัย อาริรุ่งเรือง, “การศึกษาการออกแบบพระอุโบสถในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๑.

^{๓๕} ลิปะะ ด้วงผึ่ง, “การศึกษาสถาปัตยกรรมโครงสร้างคอนกรีตของพระพรหมพิจิตร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

^{๓๖} สมชาติ จีงสิริอารักษ์, “สถาปัตยกรรมแบบใหม่ มรดกของศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตร”, ใน สืทศวรรษสถาปัตยกรรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร : วัฏจักร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘.

ปัจจุบัน การก่อสร้างอุโบสถมุ่งเน้นการก่อสร้างเป็นอุโบสถขนาดใหญ่ อันรวมถึงการสร้างอุโบสถเป็นอาคารหลายชั้น แม้จะมีปัญหาในการก่อสร้าง ทั้งเรื่องงบประมาณและระยะเวลา แต่ก็ยังพบความนิยมในการสร้างอุโบสถที่เป็นอาคารหลายชั้นอยู่ และมีแนวโน้มที่จะกลายเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประชาชนมากกว่าสร้างเพื่อเป็นที่ของพระสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรม หรือประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งบางอุโบสถพบว่า ภายในอุโบสถมีประชาชนเข้ามาสักการบูชาพระจำนวนมาก จนเต็มพื้นที่อุโบสถ ทำให้พื้นที่สำหรับพระสงฆ์จำกัดเพียงมุมหนึ่งของอุโบสถเท่านั้น^{๓๗}

ภาพที่ ๒.๔ อุโบสถขนาดใหญ่ วัดมเหยงค์ ออยุธยา^{๓๘}

สรุปว่า การสร้างอุโบสถในสังคมไทยปัจจุบันนั้น พบว่า อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นส่วนมากยังอิงการตกแต่งตามอุโบสถแบบประเพณีนิยม แต่มีรายละเอียดในการประดับที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้คอนกรีต กระเบื้องเคลือบสี หรือใช้วัสดุอื่น ๆ ในการก่อสร้าง ทำให้ลักษณะลายแบบเครื่องไม้ถูกกลดทอน การประดับพลีลัง รวมไปถึงการพยายามแสดงลักษณะของวัสดุชนิดใหม่ที่น่ามาใช้ก่อสร้างให้มีความชัดเจนมากขึ้น อุโบสถในแบบต่าง ๆ ข้างต้น ล้วนมีแนวคิดในการก่อสร้างร่วมกัน คือ ความต้องการใช้พื้นที่ภายในวัดเพื่อประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แม้จะพบว่าอุโบสถหลายชั้นบางแห่งจะสร้างขึ้นเพื่อการแก้ปัญหา และการอนุรักษ์ เช่น กรณีน้ำท่วมอุโบสถหรืออุโบสถที่ทรุดโทรมมาก อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า อุโบสถที่สร้างเป็นอาคารหลายชั้นในสังคมไทยปัจจุบัน ได้สะท้อนภาพพุทธศาสนาเชิงพุทธพาณิชย์ อันกลายมาเป็นปรัชญาและลักษณะเด่นของสถาปัตยกรรมพุทธศาสนสมัยใหม่ ที่เน้นการออกแบบโดยยึดประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ

^{๓๗} อาทิตยา ศรีพรายพรรณ, “อุโบสถกับการก่อสร้างเป็นอาคารหลายชั้นในสังคมไทย”, หน้า ๑๑๖.

^{๓๘} pantip.com, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://pantip.com/topic/35902730> [๑๐ มกราคม ๒๕๖๑].

๒.๕ องค์ประกอบอุโบสถในพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบของอุโบสถนั้น หมายถึง อุปกรณ์ที่มีส่วนช่วยเสริมให้อุโบสถมีความเป็นอุโบสถสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นส่วนที่แฝงไว้ด้วยคติธรรมทางพระพุทธศาสนา และเป็นชิ้นส่วนที่ฝ่ายญาติโยมนิยมชมชอบในการปิดทอง มีลูกนิมิต ช่อฟ้า ใบระกา เป็นต้น ว่า

๑) เครื่องลำยอง ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดหนึ่ง ที่ใช้ประดับปิดท้ายหลังคาด้านสกัดของอาคาร ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา ตัวลำยอง และหางหงส์

๒) ช่อฟ้า องค์ประกอบประดับตกแต่งส่วนปลายสุดของสันหลังคาทั้ง ๒ ด้าน โดยมีฐานเป็นรูปลักษณะคล้ายสัตว์ปีกจำพวกนก คือ มีจะงอยปากตรงส่วนกลาง ส่วนปลายทำเป็นรูปเรียวโค้งปลายสลับ

๓) ตัวลำยอง ชื่อเรียกส่วนขององค์ประกอบสำคัญของเครื่องลำยอง ที่เป็นตัวยึดช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์โดยพาดอยู่บน “แป” ทำหน้าที่ปิดเครื่องมุงหลังคาด้านสกัด เพื่อกันไม่ให้ลมตีเครื่องมุงเปิด

๔) ใบระกา องค์ประกอบส่วนที่มีลักษณะทำเป็นครีบริยวโค้งแหลมอย่างปลายมีดกลางครีบริยวด้านหน้าหากเป็นสันนูน วางเรียงประดับตกแต่งอยู่ระหว่างช่อฟ้าและหางหงส์บนสันบ่าด้านบนตลอดแนวของตัวลำยอง

๕) หางหงส์ องค์ประกอบตกแต่งที่ใช้ประดับส่วนปลายด้านล่างของตัวลำยอง โดยนั้งอยู่บนบ่าระหว่างแปหัวเสากับเชิงกลอน นิยมทำเป็นรูป “นาคเสี้ยว” ที่เป็นโครงรูปของนาค ๓ เศียรซ้อนกัน

๖) ตีนผี ชื่อเรียกส่วนขององค์ประกอบหนึ่งตรงโคนของ “หางหงส์” ที่ทำคล้ายสลักเตี๋ยสำหรับสอดลงปิดช่องว่างระหว่าง “เชิงกลอน” กับ “แปปลายเต้า”

๗) เชิงกลอน องค์ประกอบของโครงสร้างส่วนที่ยึดติดกับปลาย “เต้า” ทำหน้าที่ปิดปลาย “กลอน” เพื่อกันให้กลอนผุ

๘) สะพานหนู องค์ประกอบที่เป็นไม้หรือปูนขึ้นเล็ก ๆ วางทับเหนือ “เชิงกลอน” ทำหน้าที่สอดรับปลายกระเบื้องแผ่นสุดท้ายของชายคา

๙) ออกไก่ องค์ประกอบโครงสร้างหลังคาที่ทำหน้าที่เป็น “แป” ตัวหนึ่งซึ่งใช้ร่วมกันของระนาบหลังคาทั้ง ๒ ข้าง ตั้งอยู่ที่ส่วนปลายสุดของโครงหลังคา ทำเป็นไม้ที่เป็นรูปตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน นั้งอยู่บน “ตั้ง”

๑๐) แปลาน ชื่อเรียกองค์ประกอบโครงสร้างหลังคา ที่มีหน้าตัดไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยม นั้งอยู่บนบ่า “จันทัน” หรือปลาย “ตักดา”

๑๑) แปนงชื่อเรียก “แปลาน” ตัวที่ใช้หางของนาคลำยองที่เป็นแบบนาคสะดุ้งยึดเกี่ยวคล้องไว้

๑๒) แปหัวเสา ชื่อเรียก “แป” ของโครงสร้างหลังคาตัวที่อยู่ตรงส่วนปลายเสาหรือปลายผนังอาคาร ทำหน้าที่เป็นบ่าให้ “ช่ออกเสา” หรือ “ช่อเฉลียง”

๑๓) แปปลายเต้า ชื่อเรียก “แปลาน” ตัวสุดท้ายที่วางอยู่บนปลาย “เต้า” เพื่อทำหน้าที่รับปลายกลอนของปีกชายคาด้านล่างสุด

๑๔) เชิงแป องค์ประกอบโครงสร้างหลังคา ที่ยึดติดกับเสาหรือ “ตักดา” อยู่ในแนวเดียวกับ “แปหัวเสา” โดยทำเป็นแผ่นไม้มีบ่าที่เชิง ทำหน้าที่รับปลายกลอนของตัวหลังคาชั้นซ้อน

๑๕) บราลี องค์ประกอบตกแต่งชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่งทรงกลม กลึงเป็นรูปรียาว แกลมประดับเรียงเป็นแนวตลอดบนสันหลังคาอาคาร

๑๖) ฝีเสื้อ ชื่อเรียกปูนปั้นส่วนที่ใช้อุดตอนมุมของผืนหลังคา บริเวณที่บรรจบกันระหว่าง “ปูนปั้นหลบสันหลังคา” และ “ปูนหลบหลังคาเครื่องลายอง” ด้วยเหตุที่ปั้นเป็นรูปคล้ายปีกฝีเสื้อ จึงเรียกองค์ประกอบส่วนนี้ว่า “ฝีเสื้อ”

๑๗) หน้าบัน องค์ประกอบหลังคาที่ใช้อิฐหรือไม้ ก่อหรือปิดทับบริเวณส่วนที่เป็นโพรงของโครงจั่วหลังคา เพื่อป้องกันไม่ให้แดดหรือฝนสาดเข้าไปภายในอาคาร

๑๘) กระจังฐานพระ องค์ประกอบประดับตกแต่งอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่คล้าย “คิ้วไม้” ปิดช่องต่อระหว่าง “หน้าบัน” กับ “รวงผึ้ง” หรือ “หน้าบัน” กับ “แผงแรคอสอง” ขณะเดียวกันก็นิยมยกส่วนกลางออกเป็นกระเปาะ เพื่อใช้เป็นฐานรับรูปสลักประธานของหน้าบัน เช่น พระพุทธรูป ครุฑ

๑๙) แผงแรคอสอง องค์ประกอบที่ทำเป็นแผงกระดานยาวแกะสลักลวดลายติดประดับบริเวณส่วนใต้ของผืนหน้าบันมุขหน้า แทนการประดับด้วย “รวงผึ้ง”

๒๐) สาหร่าย – รวงผึ้ง องค์ประกอบตกแต่งส่วนที่ประดับอยู่ใต้กระจังฐานพระระหว่าง ๒ ข้างของเสาประธานมุขเด็จหรือมุขโถงชนิดที่ไม่มีปีกนก นิยมทำเป็นแผงไม้แกะสลักหรือปั้นปูนเป็นรวงหรือซ่อ คล้ายรวงผึ้งห้อยอยู่บนคาบของกึ่งไม้

๒๑) บังนก ส่วนของผนังด้านสกัดที่ทำหน้าที่อุดช่องว่างระหว่างชั้นลดแต่ละชั้นของหลังคา

๒๒) หน้าอุดปีกนก ชื่อเรียกหน้าบันขนาดเล็ก ส่วนที่ปิดช่องโถงระหว่าง “เสาประธานร่วมใน” กับ “เสาประธานร่วมนอก” มีลักษณะเป็นรูป ๓ เหลี่ยมมุมฉาก

๒๓) ชื่อเรียกหน้าบันขนาดเล็กสุด ส่วนที่ปิดหรืออุดโพรงว่างของช่อง ๓ เหลี่ยมเหนือเต้าที่รับปีกหลังคาตบสุดท้าย

๒๔) บัวหัวเสา องค์ประกอบในเชิงตักแต่งปลายของหัวเสา ทั้งที่เป็นเสาลอยและเสาอิง โดยใช้รูปลักษณะของกลีบบัว มาประดิษฐ์ตกแต่ง มีทั้งแบบ “บัวโถและบัวแวง

๒๕) เสาพะไล ชื่อเรียกองค์ประกอบทางโครงสร้าง ที่ตั้งลอยอยู่ภายนอกของด้านข้างอาคาร ทำหน้าที่รับตบชายคาผืนสุดท้ายที่ยื่นเลยของผนังออกมา

๒๖) คันทวย องค์ประกอบโครงสร้างที่ยึดติดกับเสาหรือผนัง ทำหน้าที่รับน้ำหนักของปีกชายคาที่ยื่นเลยจากแนวผนังอาคารก่อนถ่ายลงเสาหรือผนังเรือน นิยมแกะสลักหรือหล่อปูนให้อ่อนช้อยเป็นรูปนาค ซึ่งถ้าทำเป็นท่อนไม้ตรง ๆ เรียกว่า ค้ายัน หรือ ท้าวแขน คันทวยจึงเป็นองค์ประกอบโครงสร้างและองค์ประกอบประดับตกแต่ง

๒๗) ชุ่มประตู – หน้าต่าง องค์ประกอบประดับตกแต่งข้างกรอบของช่องเปิดอาคารที่เป็นประตู – หน้าต่าง เพื่อเน้นความสำคัญของช่องเปิดนั้น นิยมใช้รูปทรงแบบทรงบันแถลง ทรงมณฑป และทรงมงกุฎ

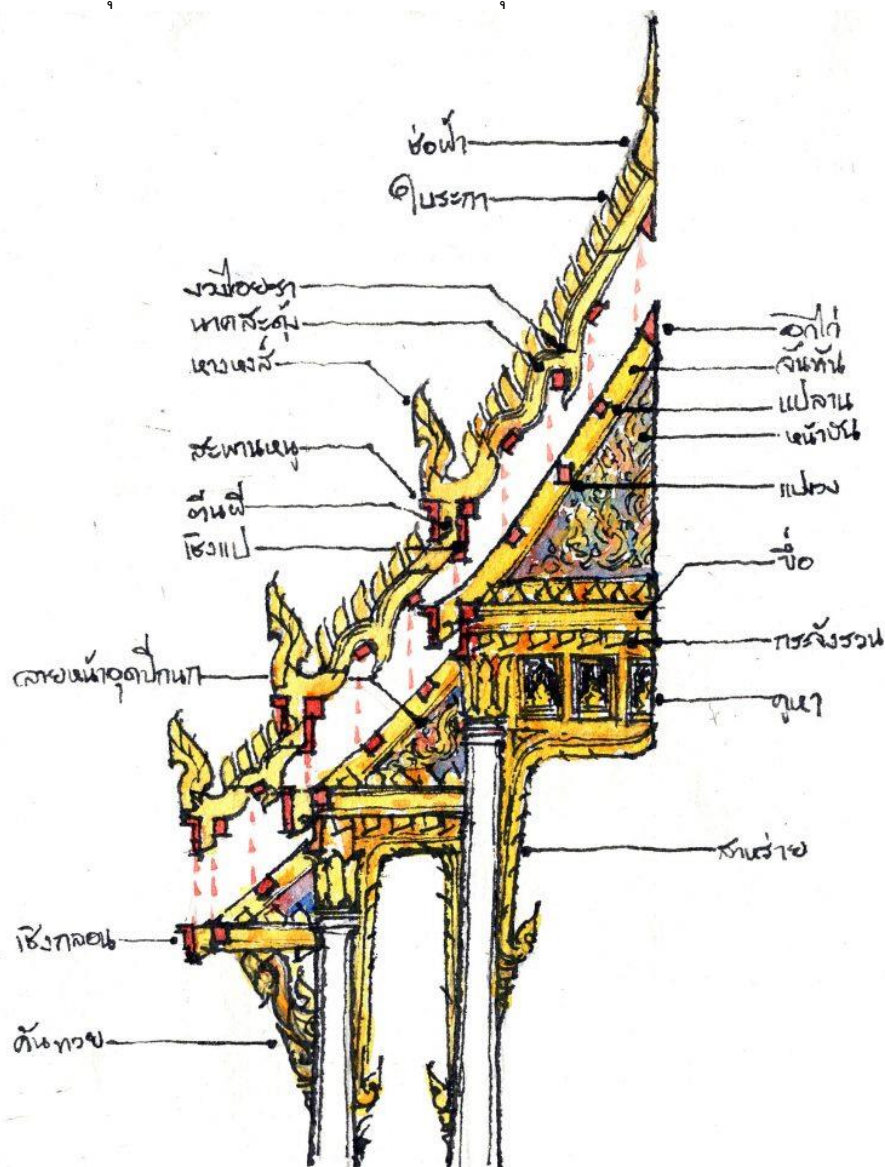
๒๘) ผนังกระเปียง องค์ประกอบส่วนหนึ่งของอาคารที่ก่อเป็นขอบกำแพงเตี้ย ๆ เชื่อมต่อระหว่างแนวเสาพะไลหรือเสาระเปียงสำหรับกันตก

๒๙) เสาหัวเม็ด ชื่อเรียกเสาสั้น ๆ ขนาดย่อมประกอบ ๒ ข้างของพระนักระเปียง บริเวณทางเข้าหรือทางขึ้นของบันได นิยมตกแต่งส่วนหัวเป็นรูปต่าง ๆ หลายลักษณะ เช่น ทรงมณฑป ทรงมณฑป

๓๐) พลสิงห์ ส่วนประกอบที่ทำเป็นขอบพนักเตี้ย ๆ หนา ๒ ข้างของบันไดทางขึ้นลงอาคาร ส่วนใหญ่นิยมก่อที่บันได

๓๑) ฐานอาคาร องค์ประกอบสำคัญทางโครงสร้างส่วนฐานเรือน ที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักของอาคารทั้งหมด นิยมตกแต่งเป็นรูป ฐานปัทม์ ฐานบัวกลา หรือ ฐานสิงห์ แบบต่าง ๆ^{๓๙}

ส่วนประกอบเหล่านี้เป็นตัวทำให้อุโบสถมีความสง่างามทางด้านศิลปะจิตรกรรมของช่างไทยที่นิยมการสร้างอุโบสถประดับไว้ในศาสนา และทรงคุณค่าในด้านศิลปะอย่างยิ่ง

ภาพที่ ๒.๕ องค์ประกอบของอุโบสถ^{๔๐}

^{๓๙} วงเดือน ทองเจียว, “ความเชื่อเรื่องบุญและพิธีกรรมเกี่ยวกับอุโบสถของชาวพุทธในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๕).

^{๔๐} Bbblogr.com, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.bbblogr.com/how-to-sketch-5-wat-thai-temple/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

สรุป อุโบสถ คือ ศาสนสถานที่มีความสำคัญสำหรับพระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมบริเวณรอบอุโบสถภายนอกจำเป็นต้องมีเสมาหรือสีมาล้อมรอบเป็นหลักเขต ใบเสมารูปร่างคล้ายใบโพธิ์ภายในเสมากำหนดบริเวณเป็นปริมณฑล ทำล้อมสังฆกรรม รูปแบบอุโบสถ มีความโดดเด่นทางด้านพุทธศิลป์ วรรณศิลป์

๒.๖ รูปแบบอุโบสถในพระพุทธศาสนาเถรวาท

รูปแบบอุโบสถ หมายถึงลักษณะที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือแนวทางมาตรฐานซึ่งยอมรับและใช้ก่อสร้างกันทั่วไป^{๔๑} สถาปัตยกรรมที่ตั้งชื่อรูปแบบอุโบสถนั้น ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์นั้นเป็นอย่างไร หรือขึ้นอยู่กับความคิดร่วมกับเจ้าอาวาสแต่ละวัดของชุมชนนั้น ๆ ต้องการรูปแบบอุโบสถแบบใด แนวโน้มความคิด รสนิยม เป็นไปในทิศทางใด หรือแม้แต่สภาพของสังคมระบบเศรษฐกิจที่จะเอื้ออำนวยต่อการที่จะมีงบประมาณในการก่อสร้างในแต่ละครั้ง ตลอดจนความสามารถ สติปัญญาในกระบวนการทางการช่างจะเป็นของสถาปนิกเอง หรือรูปแบบขึ้นอยู่กับแต่ละยุคสมัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองสภาพบ้านเมืองที่กำลังเจริญโดยอาศัยแรงงานและช่างที่มีความรู้ทางด้านศิลปะการก่อสร้างอุโบสถให้เป็นรูปทรงอุโบสถถูกต้องตามพุทธบัญญัติอุโบสถ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมในการก่อสร้างอุโบสถมี ๑๕ แบบ คือ^{๔๒}

รูปแบบที่ ๑ แบบมหาอุด คือ อุโบสถที่ก่อผนังทึบปิดล้อมทั้ง ๔ ด้าน โดยไม่เจาะช่องหน้าต่างเลย มีเพียงเปิดเป็นช่องประตูเพียง ๑ หรือ ๒ ช่องเท่านั้น การทำเช่นนี้แน่นอนว่าภายในอาคารย่อมมืดทึบ ซึ่งบางคนอธิบายว่าเนื่องเพราะต้องการจะใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ในการลงอาคมของคลัง

^{๔๑} ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทยฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๙๔๐.

^{๔๒} สมใจ นิมเล็ก, อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๕๔.

ภาพที่ ๒.๖ อุโบสถแบบมหาอุด วัดนางสาว^{๔๓}

รูปแบบที่ ๒ แบบทรงโรงคือ อุโบสถที่ใช้ผังรูป ๔ เหลี่ยมผืนผ้ามีระเบียงรอบ หลังคามีทั้งมุขเดียวหรือมุขลดหน้า – หลัง ตับสุดท้ายซีกปีกนกกันสาดออกคลุมระเบียงดังกล่าวโดยรอบห่อไตรูปแบบนี้ถือว่านิยมใช้มากที่สุด เนื่องจากเพราะมีปีกหลังคาที่คลุมรอบกันแดดฝนได้

ตัวอย่างหลังคาทรงโรง
อุโบสถ วัดจันทร์ จังหวัดสงขลา

ภาพที่ ๒.๗ ภาพตัวอย่างอุโบสถหลังคาแบบทรงโรง^{๔๔}

^{๔๓} วัดนางสาว, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://nangsao temple.wordpress.com/>[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

^{๔๔} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369/>[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๓ แบบมีมุขหน้า คือเป็นอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำหลังคาคลุมอย่างคฤห์เฉพาะด้านสกัดหน้า หรือเฉพาะหน้า

รูปแบบที่ ๔ แบบมีมุขหน้า มุขหลัง คือเป็นอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำหลังคาคลุมอย่างคฤห์ เฉพาะด้านสกัดหน้า- หลัง หรือเฉพาะหน้า หรือด้านหลัง

ภาพที่ ๒.๘ ภาพตัวอย่างอุโบสถแบบมีมุขหน้า มุขหลัง^{๔๕}

รูปแบบที่ ๕ แบบมีระเบียงรอบ คืออาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ

ภาพที่ ๒.๙ ภาพตัวอย่างอุโบสถแบบมีระเบียงรอบ^{๔๖}

^{๔๕} วัดใหม่ห้วยลึก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watmaiheuailuek.org/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

^{๔๖} วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร-ภูเขาทอง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.teeteawthai.com/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๖ แบบมีระเบียงรอบและมุขหน้า มุขหลัง คือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ และมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

รูปแบบที่ ๗ แบบมีมุขหน้า มุขหลัง ระเบียงรอบ และลานประทักษิณคือ คือ เป็นอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำหลังคาคลุมอย่างครุฑ เฉพาะด้านสกัดหน้า - หลัง หรือเฉพาะหน้าหรือด้านหลัง ส่วนระเบียงรอบ คือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ และลานประทักษิณ

รูปแบบที่ ๘ แบบมีมุขเด็จด้านหน้า และด้านหลัง คือ ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงครุฑเฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังซีกผังออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมอย่างที่เราเรียกว่า “มุขเด็จ” โดยมุขเด็จจะทำหลังคาคลุมล้อมตามรูปทรงของหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง

รูปแบบที่ ๙ แบบมีมุขเด็จด้านหน้า ด้านหลัง และมุขลดด้านหลัง ชนิดมีเสาด้านหน้า-หลังคือ ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงครุฑเฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังซีกผังออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมอย่างที่เราเรียกว่า “มุขเด็จ” โดยมุขเด็จจะทำหลังคาคลุมล้อมตามรูปทรงของหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง และมุขลด คือ อาคารที่ลดทอนหลังคาทั้งก้านสกัดหน้าและหลังให้สั้นลง โดยการซีกเป็นมุขลด ซึ่งแต่ละด้านอาจจะลดลงเป็นชั้น ๆ เป็น ๒ - ๓ ลดแล้วแต่ขนาดความยาวของอาคารนั้น

รูปแบบที่ ๑๐ แบบมีมุขเด็จด้านหน้า ด้านหลัง และพาไลด้านข้างคือ ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงครุฑเฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังซีกผังออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมอย่างที่เราเรียกว่า “มุขเด็จ” โดยมุขเด็จจะทำหลังคาคลุมล้อมตามรูปทรงของหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง และพาไลด้านข้าง คือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ

รูปแบบที่ ๑๑ แบบมีระเบียงรอบ เฉลียงด้านหน้า ด้านหลัง และลานประทักษิณคือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ และมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

รูปแบบที่ ๑๒ แบบจัตุรมุขคือ ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงหรืออย่างรูปกากบาทให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน

รูปแบบที่ ๑๓ แบบจัตุรมุข มุขหน้ายาวคือลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงหรืออย่างรูปกากบาทให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้านและ มีมุขหน้ายาว

รูปแบบที่ ๑๔ แบบจัตุรมุข มุขหน้ายาว และมีพระระเบียงโอบด้านหลังคือ ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงหรืออย่างรูปกากบาทให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้านและมุขหน้ายาว และมีพระระเบียงโอบด้านหลัง

รูปแบบที่ ๑๕ อุโบสถไม้^{๔๗} อุโบสถก็คือศาสนสถานประเภทหนึ่งที่พระภิกษุใช้เป็นสถานที่ กิจเกี่ยวกับสังฆกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ทำอุโบสถกรรม อุปสมบท รับกฐิน เป็นต้น อุโบสถจะมีอยู่ตามวัดทั่ว ๆ ไป และเริ่มมีความสำคัญมากที่สุดตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา อุโบสถในเริ่มแรกมักทำเป็นรูปทรง อย่างโรง จึงมีคำสามัญเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โรงอุโบสถ” อุโบสถหรือโบสถ์ถ้าอยู่ในพระอารามหลวง กำหนดให้เรียกว่า อุโบสถเขตอันเป็นที่ตั้งของอุโบสถหรือโบสถ์เรียกว่า สิม่า ซึ่งแปลว่า เขตที่กำหนด ขึ้นเพื่อการทำสังฆกรรม โบสถ์อันเป็นศาสนสถานที่มีลักษณะส่วนใหญ่เป็นทรงโรงในตอนเริ่มแรก พื้นภายในยกสูงพ้นความชื้นหรือน้ำท่วม ในปัจจุบันโบสถ์จะมีรูปร่างเป็นไปตามความเจริญในด้าน ความคิดและการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมและประณีตศิลป์ เริ่มแรกโบสถ์คงจะสร้างขึ้นด้วยไม้ เป็นส่วนใหญ่ ต่อมาก็นิยมสร้างด้วยเครื่องก่อ แต่โครงหลังคายังคงเป็นเครื่องไม้ขนาดของโบสถ์ถือ กำหนดขนาด ความยาวด้วยจำนวนห้อง คำว่าห้องนี้หมายถึงระยะห่างของช่วงเสาจากเสาหนึ่งไปยัง อีกเสาหนึ่งทางด้านความยาวของโบสถ์ การกำหนดขนาดของโบสถ์แต่โบราณมีคตินิยมยกทำเป็น จำนวนคี่ ขนาดเล็กสุดจะทำยาว ๕ ห้อง ขนาดกลางยาว ๗ ห้อง และขนาดใหญ่จะมีตั้งแต่ ๙ ถึง ๑๑ ห้อง

ขนาดของโบสถ์จะต้องสอดคล้องกับพุทธบัญญัติด้วย เช่น ในถิ่นที่ขาดแคลนภิกษุ ในพิธี อุปสมบทต้องประกอบด้วยภิกษุอย่างน้อย ๕ รูป เรียกว่า สงฆ์ปัญจวรรค ถ้าในถิ่นที่มีภิกษุมากต้อง ประกอบไปด้วยสงฆ์ ๑๐ รูป เรียกว่า สังฆทศวรรค ภิกษุที่เข้าร่วมพิธีสังฆกรรมดังกล่าว ถ้ามากกว่า จำนวนกำหนดถึงจะใช้ได้ ถ้าต่ำกว่าจำนวนที่กำหนดใช้ไม่ได้ ดังนั้น เราจะพบว่าอุโบสถแต่ละหลังใน แต่ละท้องที่จะมีขนาดแตกต่างกันไป คตินิยมตั้งแต่โบราณในการทำหลังคาซ้อนได้สามซ้อน ส่วนวัด ราษฎร์จะทำได้เพียงสองซ้อนเท่านั้น ส่วนการตกแต่งหน้าบันหรือเครื่องบนด้วยเครื่องลายทอง คือมี ช่อฟ้า ใบระกา กว๊าน นาคสะดุ้ง และหางหงส์ ก็เป็นคตินิยมความเชื่ออย่างหนึ่ง ถ้าเป็นพระอาราม หลวงก็จะตกแต่งได้ครบเครื่องดังกล่าวข้างต้น ส่วนวัดราษฎร์ที่สร้างขึ้นแล้วถวายเป็นพระอาราม หลวงก็จะตกแต่งได้ดังกล่าว เฉพาะวัดที่ราษฎร์สร้างเท่านั้นที่นิยมทำเครื่องตกแต่งเป็นเพียงรวยระกา คตินิยมความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณนั้น ในสมัยต่อมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เราไม่สามารถ ที่จะแยกแยะหรือชี้ให้เห็นชัดไปได้ในเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมว่าอุโบสถหลังใดเป็นอุโบสถวัดหลวง หรือวัดราษฎร์ เนื่องมาจากความเจริญในเรื่องการก่อสร้างและมีได้มีการบันทึกหรือยกเป็นกฎระเบียบ เพื่อใช้บังคับหรือเพื่อยึดถือปฏิบัติกันในปัจจุบัน^{๔๘}

คตินิยมในการออกแบบอุโบสถ

คตินิยมการออกแบบอุโบสถนับแต่โบราณมา มีคตินิยมก่อสร้างกันเป็น ลักษณะและ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนองค์ประกอบประดับตกแต่ง ระหว่างพระวิหารและอุโบสถ แทบ จะกล่าวได้ว่าไม่มีความแตกต่างกันเลย อาคารทั้ง ๒ ประเภทส่วนใหญ่ต่างใช้กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบ แผนเดียวกันทุกประการ ความแตกต่างอยู่ที่การใช้สอย กล่าวคือพระวิหารใช้ประกอบพิธีกรรมทาง ศาสนาระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส ส่วนอุโบสถใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างหมู่

^{๔๗} สมใจ นิมเล็ก, รศ., อุโบสถ สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๕๔-๕๗

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

พระสงฆ์ด้วยกันเท่านั้น ความเป็นอุโบสถอาศัยใบเสมา เป็นเครื่องชี้แสดงรูปแบบลักษณะของอุโบสถ มี ๓ ลักษณะ คือ^{๔๙}

ลักษณะที่ ๑ อุโบสถโถง หมายถึง อุโบสถที่ไม่ก่อผนังอาคารขึ้น หรืออาจก่อเฉพาะเพียงบางส่วนที่บริเวณห้องส่วนท้ายอาคารซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานสาเหตุที่ทำให้เป็นอาคารโถงเนื่องเพราะตามคติดั้งเดิมที่สืบเนื่องจากลัทธิลังกาวงศ์ อุโบสถเป็นที่สำหรับใช้สอยเฉพาะพระสงฆ์ คฤหัสถ์ไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปภายในเขตสีมาได้ การสร้างเป็นอาคารโถงจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ญาติโยมของผู้บวชสามารถมองเห็นและร่วมเจริญศรัทธาได้จากภายนอกอาคาร

ลักษณะที่ ๒ อุโบสถทึบ หมายถึง อุโบสถที่ตีฝาไม้หรือก่อผนังปิดล้อมโดยรอบอาคารทำช่องเปิดเป็นประตู-หน้าต่างและช่องเส้า การก่อผนังทึบเนื่องเพราะสามารถคุ้มแดดคุ้มฝนได้ดีกว่าเปิดโล่งและป้องกันการขโมยศาสนสมบัติภายในอุโบสถจากเหล่ามิชฉาชีพ รวมทั้งป้องกันสัตว์นานาชนิด โดยเฉพาะพวกนกพิราบ และค้างคาว ไม่ให้เข้าไปทำรังได้ อุโบสถลักษณะนี้เป็นแบบแผนที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปถึงปัจจุบัน

ลักษณะที่ ๓ อุโบสถแบบมหาอุด หมายถึงอุโบสถที่ก่อผนังทึบปิดล้อมทั้ง ๔ ด้าน โดยไม่เจาะช่องหน้าต่างเลย มีเพียงเปิดเป็นช่องประตูเพียง ๑ หรือ ๒ ช่องเท่านั้น การทำเช่นนี้แน่นอนว่าภายในอาคารย่อมมืดทึบ ซึ่งบางคนอธิบายว่าเนื่องเพราะต้องการจะใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ในการลงอาคมของคลัง การทำเป็นอาคารทึบก็เพื่อให้อาคมคงอยู่และมีพลังความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น แต่หากมามองในอีกด้านหนึ่งจะเห็นว่าอุโบสถลักษณะนี้นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง ซึ่งส่วนใหญ่จะมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในเติมไปทั้งผืนการเปิดช่องหน้าต่างมากอาจทำให้ความต่อเนื่องของภาพนั้นสะดุดลงก็เป็นได้

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

คุณลักษณะของงานสถาปัตยกรรมแต่ละชิ้นย่อมเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลัก ๓ ส่วน คือ

๑) แผนผังอาคาร หมายถึงรูปลักษณะที่เป็นภาพตัดในทางราบของอาคาร ที่บ่งบอกถึงขอบเขตอาคาร ตำแหน่งโครงสร้าง ตลอดจนจนถึงการกำหนดที่ว่างภายในอันเกิดขึ้นสำหรับประโยชน์ใช้สอย

๒) โครงสร้างอาคาร หมายถึงส่วนประกอบอันสำคัญที่นำมาค้ำขึ้นเป็นโครงรูปของอาคารอย่างเป็นระบบ เพื่อทำหน้าที่ในการรับถ่ายน้ำหนัก และเพื่อกำหนดรูปทรงลักษณะของอาคาร

๓) รูปแบบลักษณะอาคาร หมายถึง รูปร่างลักษณะหน้าตาที่แสดงออกถึงภาพลักษณ์ภายนอกทั้งทางด้านสกัดและทางด้านยาวของอาคารนั้น^{๕๐}

องค์ประกอบหลักทั้ง ๓ ส่วนนี้ เมื่อนำมาประกอบรวมเข้าด้วยกันย่อมต้องอาศัยความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่เหมาะสมลงตัว เพื่อให้ได้มาซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์แบบอย่างใดก็ตามเฉพาะแต่ในงานสถาปัตยกรรมไทยนั้น ส่วนใหญ่มักจะคิดว่าในจำนวนองค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนนี้ “รูปแบบลักษณะอาคาร” คือพื้นฐานหลักสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะสาระและเนื้อหาในงานสถาปัตยกรรมไทยทั้งหมด อาศัยสื่อความหมายที่รูปทรงและองค์ประกอบทั้งในเชิงคติและสัญลักษณ์ ในขณะที่

^{๔๙} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๙.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

“แผนผังอาคาร” และ “โครงสร้างอาคาร” คือส่วนประกอบที่เสริมให้ “รูปแบบลักษณะอาคาร” นั้นก่อรูปขึ้นได้อย่างสำเร็จ แต่ความจริงแล้วหากมองให้ลึกลงไป ถึงปัจจัยพื้นฐานหลักสำคัญที่แท้จริงแล้ว คงปฏิเสธไม่ได้ว่าที่มาแห่งรูปแบบและลักษณะอาคารย่อมขึ้นอยู่กับวัตถุและความสามารถในการชิงช่างเป็นปัจจัยหลักอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะลักษณะรูปแบบของอาคารย่อมสามารถจินตนาการให้จิตรพิสดารเพียงใดก็ได้ แต่หากศักยภาพของภูมิปัญญาแห่งชิงช่าง รวมทั้งประเภทหรือชนิดของวัสดุในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้ประกอบขึ้นตามจินตนาการให้ลุล่วงได้สำเร็จแล้ว รูปแบบลักษณะอาคารที่คาดหวังไว้ก็ไม่อาจปรากฏเป็นจริงขึ้นได้ ปัจจัยดังกล่าวนี้ช่างไทยต่างตระหนักดีตลอดมา ทั้งนี้เพราะในสายวัฒนธรรมงานช่างของไทยจริง ๆ ดูเหมือนจะคุ้นเคยวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างที่สำคัญ ซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นเพียง ๔ ชนิด คือ (๑) โครงสร้างที่ประกอบขึ้นด้วยไม้ไผ่ (๒) โครงสร้างที่ประกอบขึ้นด้วยไม้ (๓) โครงสร้างที่ประกอบขึ้นด้วยอิฐ (๔) โครงสร้างที่ประกอบขึ้นด้วยศิลาแลง

วัสดุเหล่านี้ไม่เอื้ออำนวยต่อวิถีทางการช่างของไทย ให้สามารถพัฒนาไปถึงจุดสูงสุดในทางสถาปัตยกรรมได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของขนาดอาคาร ความคงทน แข็งแรง เหตุนี้รูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมของไทย โดยเฉพาะประเภทที่เป็นอาคาร อย่างเช่นอุโบสถ พระวิหารและอื่น ๆ จึงยังคงมีแบบแผนและขนาดที่ค่อนข้างตายตัว กล่าวคือนับแต่สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑) เป็นต้นมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๕) นับเป็นเวลาประมาณ ๑๔๐๐ ปี ที่อาคารอุโบสถและพระวิหารแทบทุกสมัยยังคงดำรงรูปแบบอาคารที่ก่อขึ้นด้วยอิฐเป็นโครงสร้างอาคารนับแต่ฐานถึงผนังเรือน แล้วรับโครงสร้างและเครื่องบนหลังคาที่เป็นไม้อยู่เช่นนี้คงเดิม ก่อนที่ระบบโครงสร้างและวัสดุจะพัฒนาเป็นระบบโครงสร้างเหล็กหรือระบบคอนกรีตเสริมเหล็กแบบตะวันตก แต่พัฒนาการที่ถือว่าเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็มีเพียงรูปแบบที่แตกต่างกันไป โดยอาศัยการคลี่คลายบนโครงสร้างแบบจากผังอาคารที่เป็นแบบแผนหลักคือ ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า แล้วคลี่คลายออกเป็นลักษณะต่าง ๆ เช่น

๑) ซักมุด้านหน้า-หลังเป็นอย่างมุขเด็จ มุขโถงคือ ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงคดเฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังซีกผิงออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมอย่างที่เรียกว่า “มุขเด็จ” โดยมุขเด็จจะทำหลังคาคลุมล้อมตามรูปทรงของหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง

๒) ทำพะไลหรือระเบียงรอบคือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ

๓) ซักมุด้านข้างเป็นอย่างตรีมุข จัตุรมุขคือ ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงหรืออย่างรูปกากบาทให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน

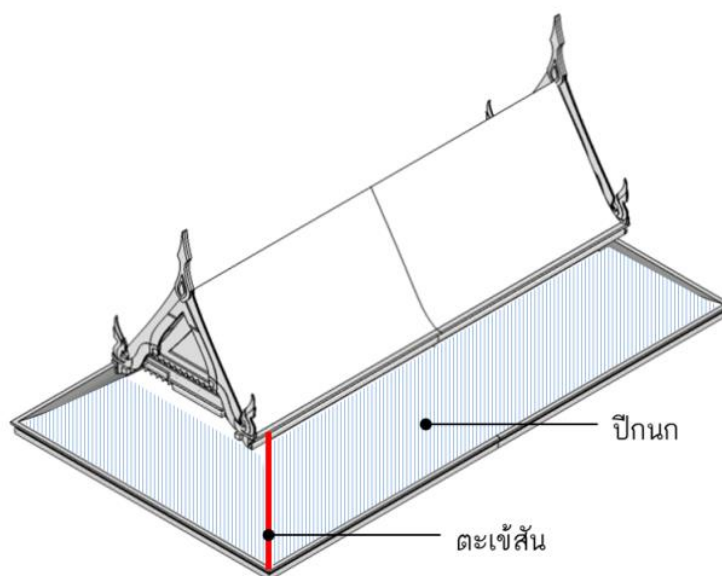
๔) ต่อเฉลียงเป็นโถงด้านหน้าอย่างมุขลด หรือแบบจันทับคือ มุขเด็จที่ลดระดับสันหลังคาให้ต่ำลงมาอยู่ใต้บริเวณช่อของจั่วเรือนประธาน

๕) ปรับผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งภายใต้วิธีการเพียงเช่นนี้ ช่างไทยก็พึงพอใจต่อการพัฒนารูปแบบไปสู่ลักษณะต่าง ๆ ออกไปได้อีกหลายลักษณะ ดังนั้น หากจะอธิบายถึงรูปแบบลักษณะของอุโบสถของไทยแล้ว ก็สามารถแยกรูปแบบเป็นประเภทหลัก ๆ ควบคู่ไปกับแผนผังอาคารได้เป็น ๗ รูปแบบ ดังนี้ คือ

รูปแบบที่ ๑ แบบมีปีกนก^{๕๑} หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในตั้งแนวเสาประธานขึ้นเพื่อรับโครงจั่วประธาน ก่อนชักปีกออกคลุมพื้นที่ที่เหลืรอบด้าน ระดับหลังคาอาจทำเป็นมุขเดียวหรือมุขลดหลายระดับก็ได้ อุโบสถแบบนี้นิยมทำ ๒ ลักษณะ คือ

๑) แบบผนังทึบ คือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดนั้นก่อเป็นผนังทึบ มีช่องหน้าต่างประตูเปิดเป็นช่อง ๆ ลักษณะอาคารรูปแบบอย่างนี้เรียกกันทั่วไปว่า “ทรงโรง”

๒) แบบมีเสาพะไลรอบ คือ อาคารที่แนวขอบรอบนอกสุดตั้งเป็นแนวเสารับปีกนกชายคาโดยรอบ ส่วนผนังอาคารอยู่เลยถัดไปอีกแนวหนึ่ง ทำให้อาคารมีระเบียงทางเดินโดยรอบ

ภาพที่ ๒.๑๐ หลังคาทรงโรงแบบปีกนก^{๕๒}

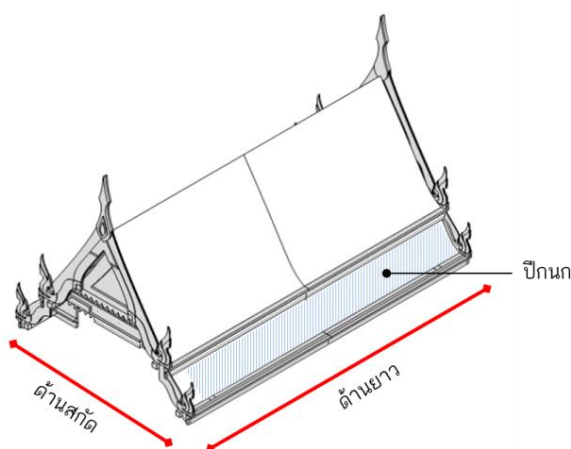
^{๕๑} เรืองเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^{๕๒} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๒ แบบทรงคฤห^{๕๓} หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาที่คลุมอาคารทำเป็นหลังค้ำจั่วอย่างเรือน ด้านหน้าและหลังไม่ทำปีกนกคลุม อาศัยผืนผนังก่อยันจากพื้นถึงอกไก่ หรืออาจทำเป็นแผงจั่วมีหน้าบันเป็นเครื่องไม้ อุโบสถทรงคฤหนิยมสร้างเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) แบบหลังคาตอนเดียว หมายถึง อาคารที่ทำหลังคาผืนเดียวคลุมยาวแต่ละข้างนับแต่หัวเรือนถึงท้ายเรือน อาคารลักษณะนี้จะมีเพียงมุขเดียวทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

๒) แบบมุขลด หมายถึง อาคารที่ลดทอนหลังคาทั้งก้านสกัดหน้าและหลังให้สั้นลง โดยการชักเป็นมุขลด ซึ่งแต่ละด้านอาจจะลดลงเป็นชั้น ๆ เป็น ๒ – ๓ ลด แล้วแต่ขนาดความยาวของอาคารนั้น

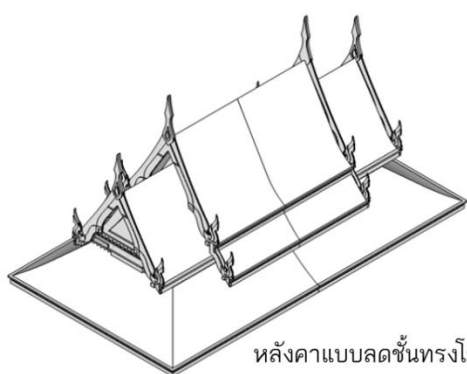
ภาพที่ ๒.๑๑ หลังคาแบบทรงคฤห^{๕๔}

^{๕๓} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๗๑.

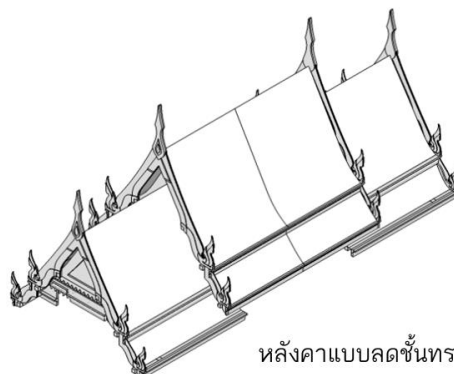
^{๕๔} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๓ แบบมุขเด็จ^{๕๕} หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาคลุมอย่างทรงคฤห์ เฉพาะด้านสกัดหน้าและหลังซัดผังออกเป็นโถงสี่เหลี่ยมอย่างที่เรียกว่า “มุขเด็จ” โดยมุขเด็จจะทำหลังคาคลุมล้อตามรูปทรงของหลังคาเรือนประธานและยกฐานสูง อุโบสถแบบนี้ส่วนมากนิยมทำใน ๒ ลักษณะ คือ

- ๑) มุขเด็จอย่างมุขลด หมายถึง มุขเด็จที่ลดระดับสันหลังคาให้ต่ำลงอย่างการลดแบบปกติ
- ๒) มุขเด็จอย่างมุขลดได้ชื่อ หมายถึง มุขเด็จที่ลดระดับสันหลังคาให้ต่ำลงมาอยู่ใต้บริเวณช่อของจั่วเรือนประธาน

หลังคาแบบลดชั้นทรงโรง

หลังคาแบบลดชั้นทรงคฤห์

ภาพที่ ๒.๑๒ หลังคาแบบมุขเด็จ^{๕๖}

^{๕๕} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๗๓

^{๕๖} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://www.sangwat.com/?p=369/\[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑\]](http://www.sangwat.com/?p=369/[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑]).

รูปแบบที่ ๔ แบบเฉลียง^{๕๗} หมายถึง ลักษณะอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำหลังคาคลุมอย่างทรงคฤห์เฉพาะแต่ด้านสกัดหน้า-หลังหรือเฉพาะด้านหน้าหรือด้านหลังด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวต่อเป็นเฉลียงเพิ่มขึ้นซึ่งเฉลียงที่ต่อออกมานี้นิยมทำเป็น ๓ ลักษณะคือ

๑) แบบเพิงหลังคา หมายถึง เฉลียงที่ทำหลังคาเป็นเพิงอย่างหมาแหงนคลุม โดยส่วนที่สูงนั้นจะวิ่งเข้าไปชนกับผนังเรือนของอาคาร ส่วนปลายใช้วิธีการตั้งเสารับ

๒) แบบเรือนขวาง หมายถึง เฉลียงส่วนที่ต่อออกมาทั้งหน้า-หลัง ทำหลังคาคลุมในลักษณะที่เป็นหลังคาทรงจั่ว โดยการปรับแนวของสันหลังคาให้หันออกไปในทิศทางตั้งฉากกับสันหลังคาของเรือนประธาน ทำให้ดูเหมือนเป็นเรือน ๓ หลัง ซึ่งเรือนหลังแรกและหลังท้ายวางขวางเรือนประธาน วิธีนี้ต้องทำรางน้ำรับระหว่างปีกกันสาดของหลังคาเรือนขวางบริเวณที่ต่อชนกับผนังเรือนของอาคาร

๓) แบบมุขลด หมายถึง เฉลียงที่ทำหลังคาเป็นอย่างทรงคฤห์ล้อย่างเรือนประธาน โดยทำเป็นมุขลดลงมาอีก ๑ ระดับ

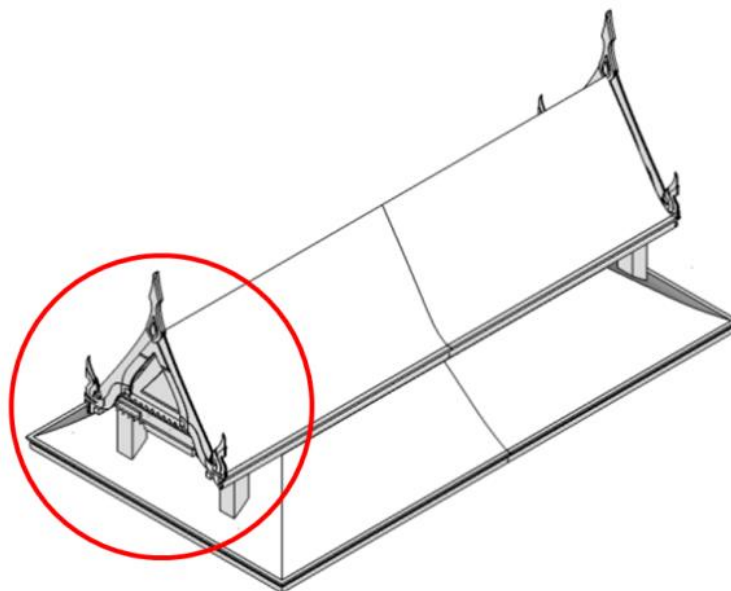

ภาพที่ ๒.๑๓ อุโบสถแบบเฉลียง^{๕๘}

^{๕๗} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนาสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๗๓

^{๕๘} ธีรณัฐ น้อยเสงี่ยม, พระอุโบสถ (โบสถ์), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [https://issuu.com/kooklolo/docs/\[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑\]](https://issuu.com/kooklolo/docs/[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑]).

รูปแบบที่ ๕ แบบมุขประเจิด^{๕๙} หมายถึง ลักษณะอาคารที่ออกแบบมุขลดที่มีลักษณะที่ดูเสมือนลอยออกจากผนังหลังคาปีกนกที่คลุมอาคารทั้งด้านหน้าและหลัง ในบางท้องถิ่นเรียกมุขลักษณะนี้ว่า “มุขชะงอก” หรือ “มุขทะลุช่อ”

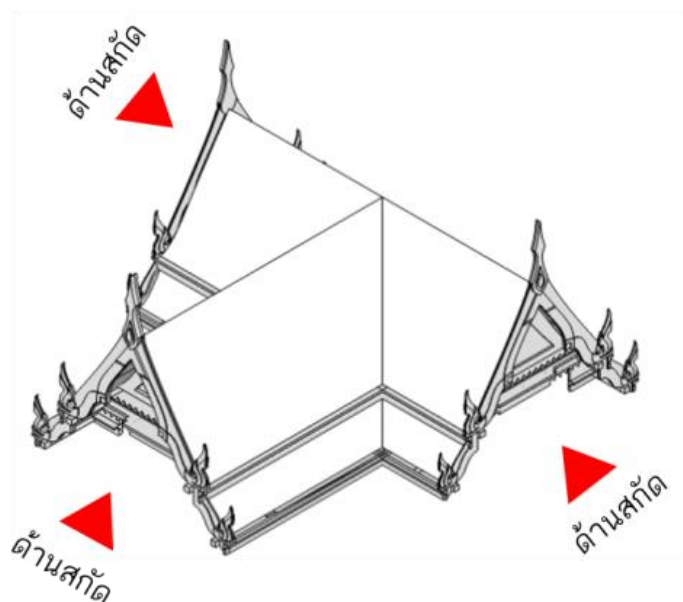

ภาพที่ ๒.๑๔ หลังคาแบบประเจิด^{๖๐}

^{๕๙} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๗๕.

^{๖๐} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๖ แบบตรีมุข^{๖๑} หมายถึง ลักษณะอาคารที่ต่อมุขเพิ่มขึ้นจากด้านยาวด้านใดด้านหนึ่งของผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเดิม ทำให้อาคารดังกล่าวมีหน้าจั่วขึ้น ๓ ด้าน

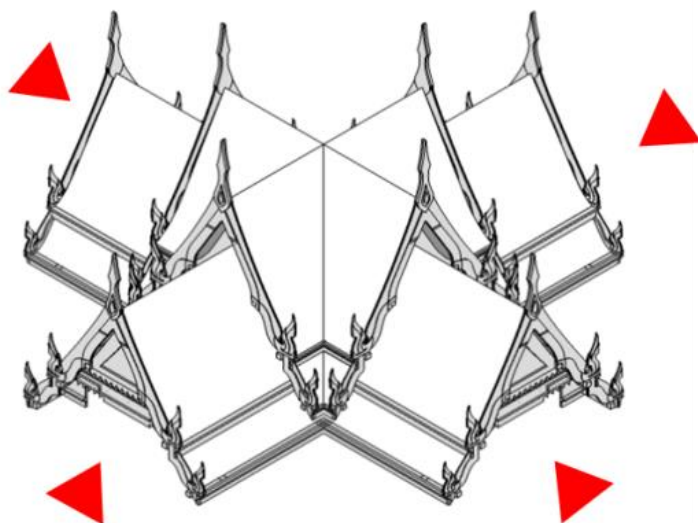

ภาพที่ ๒.๑๕ หลังคาแบบตรีมุข^{๖๒}

^{๖๑} อ่างแก้ว, หน้า ๗๕.

^{๖๒} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

รูปแบบที่ ๗ แบบจัตุรมุข^{๖๓} หมายถึง ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงหรือ
 อย่างรูปกากบาททำให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน เช่น อุโบสถ วัดเบญจมบพิตรวัด
 ราชบูรณะ วัดบวรสถานสุทธาราม และวัดอมรินทราราม

ตัวอย่างหลังคาทรงจัตุรมุข
 อุโบสถ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๒.๑๖ หลังคาแบบจัตุรมุข^{๖๔}

^{๖๓} อ่างแก้ว, หน้า ๗๕.

^{๖๔} สร้างวัด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.sangwat.com/?p=369/> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

๒.๗ รูปแบบอุโบสถในประเทศไทย

รูปแบบของอุโบสถ ๔ ภาคในประเทศไทยนั้น หมายถึง แบบอุโบสถที่มีอยู่ในแต่ละภาคมีคุณลักษณะในแต่ละภาคไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่แต่ละภูมิภาคประเพณีนิยมรูปทรงลักษณะของอุโบสถแบบศิลปะลวดลายปูนปั้น ช่างผู้ลงมือทำการก่อสร้างต้องมีความชำนาญ เพราะฉะนั้นรูปแบบจะแตกต่างกันออกไป ในแต่ละภูมิภาค แต่ก็คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์รูปทรงประเพณีไทย และเป็นสัญลักษณ์ที่เด่นชัดของพระพุทธศาสนาในบทนี้ศึกษารูปแบบอุโบสถ ๔ ภาค ดังนี้

๒.๗.๑ รูปแบบอุโบสถภาคเหนือ

สำหรับ โบสถ์ = อุโบสถ หมายถึงอาคารที่พระสงฆ์ใช้ประชุมสังฆกรรมร่วมกันซึ่งการทำสังฆกรรมที่สำคัญที่สุดได้แก่การทำสังฆกรรมบวช ในวัฒนธรรมล้านนาแบบอย่างของวิหารและโบสถ์มีรูปแบบที่คล้ายคลึงกัน เพียงแต่โบสถ์จะมีโบสถ์เป็นเครื่องหมายเขตปริศนาล้อมรอบอาคารที่เป็นตัวอุโบสถอีกชั้นหนึ่งโดยจะกำหนดบริเวณทิศทั้ง ๘ และผังไว้ตรงกลาง รวมทั้งหมด ๙ แห่งการสร้างวิหารจะนิยมมากกว่าอุโบสถอาจจะเนื่องมาจากการมีประโยชน์ใช้สอยที่มากกว่าเพราะคติแต่เดิมอุโบสถใช้ในการประชุมสังฆกรรมเพื่อการอุปสมบทพระสงฆ์ตามที่บัญญัติไว้ในพระวินัยเป็นสำคัญ นอกจากนี้ก็จะมีกรับกฐินการสวดปาติโมกข์ประจำทุก ๆ ๑๕ ค่ำ ส่วนพิธีอื่น ๆ ที่เป็นประเพณีประจำปีมักจะกระทำในวิหาร อีกทั้งยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของสงฆ์เป็นศาลาการเปรียญเป็นสถานที่ประชุมพุทธบริษัทต่าง ๆ รวมถึงคติการบวชดังที่เราจะพบอยู่บ่อยครั้งในตำนานทางภาคเหนือจะนิยมบวชโดยใช้สมมุติสีมาน้ำที่เรียกว่าน้ำที่สีมา หรือ อุทกสีมา ตามประเพณีที่ได้รับมาจากลังกา ดังปรากฏในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน ได้มีพระเถระชาวเชียงใหม่ ๒๕ องค์ กับพระเถระชาวเมืองลพบุรี ๘ องค์ ไปลังกา มีพระเถระร่วมไปด้วย ๑ องค์ได้ไปอุปสมบทใหม่ในเรือขนานที่แม่น้ำกัลยาณีประเทศลังกาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๘ แล้วกลับมาสืบต่อในสมัยของพระเจ้าติโลกราช^{๖๕} สำหรับอุโบสถภาคเหนือนี้ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยของพระเจ้าติโลกราช จนกระทั่งมาถึงสมัยปัจจุบันเพราะศิลปะการก่อสร้างอุโบสถภาคเหนือ จะมีลวดลายประติมากรรมมาก เช่น วัดเจดีย์งาม ดังจะศึกษาต่อไปดังนี้

วัดเจดีย์งาม^{๖๖} ตั้งอยู่เลขที่ ๒๗๓ หมู่ที่ ๔ บ้านสวนดอก ถนนโชตนา ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เนื้อที่ดินตั้งวัด ๔ ไร่ ๔ งาน ๖๒ ตารางวา อาณาเขตทิศเหนือจดที่ทำการสาธารณสุข อำเภอฝาง ทิศใต้จดตลาดสด ทิศตะวันออก จดถนนโชตนา ทิศตะวันตกจดถนนสาธารณะ อาคารเสนาสนะประกอบด้วย อุโบสถ วิหาร กุฏิสงฆ์ ศาลาเอนกประสงค์ อาคารโรงเรียนพระปริยัติธรรมและโรงครัว และมีพระธาตุเจดีย์งาม ซึ่งเป็นศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันกับพระธาตุสองพี่น้องที่อำเภอเชียงแสน อันเป็นที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ปูชนียวัตถุมีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยและเชียงแสน ปางต่าง ๆ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๙)

^{๖๕} ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ, อุโบสถ, [ออนไลน์], แหล่งที่ : <http://www.lanna-arch.net/?p=376> [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๖๖} ส.อาจหาญ เปรียญ, ประวัติวัดและผลงานสร้างอุโบสถไม้สักเฉลิมพระเกียรติ, (ม.ป.พ., ๒๕๔๔), หน้า ๑๒-๑๓.

วัดเจดีย์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๑ เดิมทีเป็นวัดร้างต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านพระครูโสภณเจติยาราม อดีตเจ้าคณะอำเภอฝาง ได้ทำการบูรณพัฒนาขึ้นมาเป็นวัด เดิมชื่อว่า “วัดหัวกาด” ต่อมาชื่อว่า “วัดหนองไผ่” (จากคำบอกเล่าถวายของพระเดชพระคุณพระเทพวรสิทธิธารจารย์ เจ้าอาวาสวัด สำเภา อดีตเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่) และได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “วัดเจดีย์งาม” ตามองค์พระธาตุเจดีย์งามได้รับพระราชทานพัทธสีมา เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕ เขตพัทธสีมา กว้าง ๖๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร และเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๔๑ ได้มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้วัดเจดีย์งามได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาซึ่งมีความกว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๓๐ เมตร ประกาศเมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒

ภาพที่ ๒.๑๗ อุโบสถวัดเจดีย์งาม^{๖๗}

อุโบสถวัดเจดีย์งาม อุโบสถไม้สักฉลิมพระเกียรติสร้างขึ้น ในนามมงคลโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๔๔ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ทรงพระราชทานสมณศักดิ์ให้ พระมหาบุญเลิศ ธมมกาโม (บุญเลิศ ยางสูง ป.ธ. ๗) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดพระธาตุคอกยสุเทพ รองเจ้าคณะอำเภอฝาง ปฏิบัติหน้าที่แทน เจ้าคณะ

^{๖๗} oknation.nationtv.tv, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : [http://oknation.nationtv.tv/blog/Somewhere/2010/10/26/entry-1/\[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑\]](http://oknation.nationtv.tv/blog/Somewhere/2010/10/26/entry-1/[๑๒ มกราคม ๒๕๖๑]).

อำเภอฝาง เจ้าอาวาสวัดเจติยัม เป็นพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญที่ พระสุธรรมเมธี การสร้างอุโบสถไม้สัก เติมนิคมพระเกียรติขึ้นมาจากแรงบันดาลใจ คือ

๑) เพื่อสนองคุณในความเมตตาของพระมหาเถระ เพราะงานสร้างอุโบสถถือได้ว่าเป็นงานพุทธศิลป์อย่างหนึ่ง ที่นายช่างผู้มีความชำนาญงานได้ทำการแกะสลัก และเขียนลวดลาย เป็นภาพทศชาติมหาชาติ พร้อมไตรภูมิพระร่วง มีคติธรรมแฝงไว้ในลวดลาย และรูปภาพแกะสลักต่าง ๆ ที่จะสอนให้คนละชั่ว ทำแต่ความดี

๒) เพื่อสนองพระมหากรุณาธิคุณ เพราะผนังด้านนอกอุโบสถหลังนี้ได้ให้นายช่างเขียนลายรดน้ำ ประกอบเป็นภาพลายรดน้ำ พระราชนิพนธ์กิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช มหาราช ที่ทรงเสียสละพระกำลังกาย กำลังใจ และกำลังพระราชทรัพย์ ในการช่วยเหลืออาณาประชาราษฎร์ ไม่ทรงเห็นดีเห็นน้อยพระวรกายแต่อย่างใด^{๖๘}

๓) การได้รับพระราชทานโปรด ฯ ครั้งนี้ นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ก็เป็นเพราะบุพเพกตบุญญา คือ การเป็นผู้มีบุญที่ได้กระทำหรือสั่งสมในอดีตชาติ ท่านตั้งปณิธานว่า ในชีวิตที่เหลืออยู่จากนี้ จะเป็นกัณฐหรือกัปปิแล้วแต่ว่าสนา จะขอทำประโยชน์ให้แก่ ชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ ที่ท่านได้เกิดบนพื้นแผ่นดินนี้ และได้พบสิ่งที่ประเสริฐ คือ ได้พบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และได้พบพื้นแผ่นดิน ที่มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงครองราชย์สมบัติโดยทศพิธราชธรรม ประพฤติองค์พระจริยาวัตรเยี่ยงพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลาย โดยมีได้มุ่งหวังสิ่งใดตอบแทน^{๖๙} พระองค์ทรงเสียสละเพื่อประชากรของพระองค์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ยากที่จะหาภักษัตริย์องค์ใดเทียบได้ ท่านเจ้าอาวาสวัดเจติยัมจึงได้ความคิดสร้างอุโบสถไม้สักทองถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระองค์ท่าน เป็นศาสนสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าทางด้านศิลปะหาค่ามิได้

๔) ก่อนที่จะมีการก่อสร้างอุโบสถนั้น มีการปรารภถึงเมืองล้านนาเป็นดินแดนแห่งป่าไม้ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้นานพันธุ์มาแต่โบราณ โดยเฉพาะไม้สักที่นำ มาใช้ในงานสถาปัตยกรรมทั้งพุทธสถาน และอาคารบ้านเรือน ตลอดจนพุทธศิลป์ชนิดต่าง ๆ และเครื่องใช้พื้นบ้านทั่วไป พุทธศิลป์ที่สำคัญมีลักษณะโดดเด่นในแบบล้านนามีมากมาย พระพุทธรูปของล้านนามีอย่างที่เหมาะในภาคกลาง เช่น การลงรักปิดทอง ปิดทองล่องชาด ประดับกระจก มีบางวิธีที่นิยมกันในภาคกลาง แต่ไม่มีในศิลปะแบบล้านนาดั้งเดิม คือการประดับมุก และก็มีบางอย่างที่ทำกันเฉพาะแต่ในล้านนาและไม่มีในภาคกลาง คือการประดับด้วยปูนน้ำมัน ลวดลายแกะสลักไม้ที่นิยมกันในล้านนามีที่เช่นเดียวกับภาคกลาง คือส่วนใหญ่มาจากธรรมชาติ (Natural) และทางพระพุทธศาสนา ลวดลายที่ลอกเลียนหรือประดิษฐ์จากธรรมชาติที่มีทั้งคล้ายกับที่มีในภาคกลาง เช่น ลายกนก และลายเครื่องถ้วยจีนต่าง ๆ และไม่มีในภาคกลาง เช่น ลายเมฆ ลวดลายจากพระพุทธศาสนาก็คล้ายกันแต่มีการแสดงออกต่างกัน และก็มีที่นิยมกันในภาคกลาง แต่ไม่มีในภาคเหนือ เช่น ครุฑ

^{๖๘} ส.อาจหาญ เปรียญ, ประวัติวัดและผลงานสร้างอุโบสถไม้สักเฉลิมพระเกียรติ, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๔), หน้า ๗

^{๖๙} อ้างแล้ว, หน้า ๗.

๒.๗.๒ รูปแบบอุโบสถภาคกลาง

อุโบสถภาคกลาง โดยเฉพาะวัดอรุณราชวรารามนั้น มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนานเริ่มตั้งแต่เป็นวัดที่อยู่ในเขตพระราชวัง และประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระพุทธมหารัตนโกสินทร์จักร (พระแก้วมรกต) ครั้นกรุงธนบุรีเป็นราชธานี แม้พระบรมราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จะได้ย้ายราชธานีมาฝั่งตรงข้าม และสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นแล้ว ก็หาได้ละทิ้งวัดนี้ไม่ คงอุปถัมภ์บำรุงด้วยดีตลอดมานับตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ องค์ปฐมกษัตริย์แห่งพระราชจักรีวงศ์เป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้อุโบสถแห่งวัดอรุณราชวรารามจึงเด่นด้วยศิลปะที่สวยงามและมีประวัติที่ยาวนาน^{๗๐} ดังผู้วิจัยจะศึกษาประวัติอุโบสถวัดอรุณราชวราราม ดังนี้ คือ

วัดอรุณราชวรารามเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหารสถานที่ตั้งด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือพระราชวังเดิมและปากตะวันออกของถนนอรุณอมรินทร์ระหว่างคลองนครบาลกับพระราชวังเดิม แขวงวัดอรุณเขตบางกอกใหญ่ ประวัติความเป็นมาวัดอรุณราชวรารามเป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีชื่อเรียกเดิมว่า วัดมะกอกสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ แล้วเปลี่ยนชื่อใหม่ เป็นวัดแจ้งสาเหตุที่เปลี่ยนชื่อวัด จากวัดมะกอก มาเป็นวัดแจ้ง ก็เพราะว่าเมื่อสมัยที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ปราบศัตรูที่อยุธยาและคนไทยมีอิสรภาพขึ้นดังเดิมแล้วแต่ไม่สามารถจะตั้งอาศัยอยู่ ณ ราชธานีเดิมคือ กรุงเก่าต่อมาได้จึงพากันล่องลงมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อหาที่ตั้งราชธานีใหม่พอลงมาถึงหน้าวัดมะกอกนี้ ก็พอดีรุ่งแจ้งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชดำริเห็นเป็นอุดมมหาราชมงคลก็จึงโปรดให้ย้ายยังกระบวนผู้คนให้เทียบเรือพระที่นั่งเข้ากับท่อน้ำเสด็จขึ้นไปทรงสักการบูชา พระมหาธาตุ คือ พระพุทธปรังกาศองค์เดิมซึ่งประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำข้างหน้าวัด ต่อมาได้โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดแล้วเปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นวัดแจ้งเพื่อให้เหมาะสมเหตุการณ์มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเสด็จมาประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมข้างใต้วัดแจ้ง แต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงมอบหน้าที่ให้บำรุงบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้งใหม่หมดทั้งวัดแต่การปฏิสังขรณ์ ทำได้สำเร็จเพียงกุฏิสงฆ์ส่วนอุโบสถและพระวิหารยังไม่ทันเสร็จก็สิ้นรัชกาลที่ ๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้วได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้งต่อ

อุโบสถวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติโปรดให้สร้างอุโบสถและพระวิหารต่อจากที่เริ่มสร้างไว้ แล้วในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่อุโบสถโปรดให้สร้างพระระเบียงล้อมรอบ การสร้างอุโบสถและพระวิหารเสร็จแล้วยังโปรดให้บูรณะอุโบสถและพระวิหารเก่าหน้าพระปรกัษหน้าวัดกับสร้างศาลาการเปรียญขึ้น ๑ หลัง การปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ สำเร็จเรียบร้อยก็มีการฉลองและพระราชทานนามวัดนี้ใหม่ว่า วัดอรุณราชวราราม ต่อมาทรงมีพระราชศรัทธาที่จะสถาปนาพระมหาธาตุหรือพระพุทธปรังกาศข้างหน้าวัดขึ้นใหม่ให้เป็นที่ยามส่งอุโบสถเป็นอุโบสถที่ยกพื้นสูงหน้าบันด้านหน้าและด้านหลังเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ประทับในปราสาทภายในอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้งสี่ด้าน ฝีมืองดงามมาก เป็นภาพ

^{๗๐} คณะสงฆ์วัดอรุณราชวราราม, ประวัติวัดอรุณราชวราราม, พิมพ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมสิริชัย (บุญเลิศ โฆสโก), (๑๙ เมษายน ๒๕๕๒), หน้า ๕๑.

พุทธประวัติภาพผจญมาร ภาพเวสสันดรชาดกเป็นต้น พระประธานในอุโบสถมีพระนามว่าพระพุทธธรรมสิริราชโลกธาตุติลก เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยอุโบสถวัดนี้ไม่มีกำแพงแก้ว แต่มีพระระเบียงแทน เป็นของที่สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีทรวดทรงงามกว่าพระระเบียงในที่อื่น ๆ ทั้งหมดที่ผนังระเบียงมีลายเขียนเป็นซุ้มเรือนแก้วลายดอกไม้ ใบไม้มีนัยกึ่งแบบจีนคาบอยู่ตรงกลางพระพุทธรูปในพระระเบียงเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยทั้งหมดรวมได้ ๑๒๐ องค์ นอกจากนี้ยังมีหอรระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง พระวิหาร หอไตรเป็นต้น^{๗๑}

ภาพที่ ๒.๑๘ อุโบสถวัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร^{๗๒}

อุโบสถ ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของวัด เป็นสถาปัตยกรรมชิ้นสำคัญและสวยงามชิ้นหนึ่งในรัชกาลที่ ๒ ลักษณะของอุโบสถ เป็นอุโบสถยกพื้นสูง หลังคาลาด ๒ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลืองและเขียวใบไม้ ซ่อฟ้าใบระกาทางหงส์ลงรักประดับกระจก หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นรูปเทวดายืนถือพระขรรค์ อยู่ในปราสาท เป็นไม้แกะมีสังข์ และคนโขนวางอยู่บนพานข้างละพานประดับลายกระหนก ตามลายกระหนกลงรักปิดทองมีมุขยื่นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีเสาใหญ่รับเชิงทั้งด้านเหนือด้านใต้ มีหินทรายระหว่างเสารอบอุโบสถถึงหน้ามุขทั้งสองด้าน มีกำแพงเตี้ย ๆ ประดับด้วยหินสลักเป็นรูปดอกไม้ใบไม้ที่หุ้มกลองด้านหน้า ระหว่างประตูมีบุษบก ยอดปราสาท

^{๗๑} Tarachai, มหาราชไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://tarachai.tripod.com>. [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๗๒} ลานธรรมจักร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammajak.net/board/viewtopic.php?t=13491>. [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หล่อขึ้นในรัชกาลที่ ๔ จำลองพระพุทธรูปองค์พระองค์ในรัชกาลที่ ๒ ประดิษฐานอยู่ในหอพระสุราลัยพิมาน และได้มาประดิษฐานในรัชกาลที่ ๕ ที่หุ้มกลองด้านหลังระหว่างประตูเหมือนกัน ก็เป็นบุษบกยอดปราสาท มีพาน ๒ ชั้น ลงรักปิดทองและมีพุ่มเทียนตั้งอยู่ เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะหล่อพระพุทธรูปองค์พระองค์รัชกาลที่ ๓ และของพระองค์เองประดิษฐานไว้ แต่ค้างคามิได้ทำ ที่ซุ้มประตูอุโบสถ ๒ ประตู ด้านหน้าเป็นซุ้มยอดปราสาท แต่ด้านหลังเป็นซุ้มไม่มียอดทั้ง ๒ ประตู และด้านนอกของบานประตูเป็นของซ่อมใหม่ลายเทพพนมพุ่มข้าวบิณฑ์ลงรักปิดทองทั้ง ๘ บานมีชื่อผู้ซ่อมอยู่เฉพาะด้านหน้าว่า คุณหญิงเมฆุเวทย์วิมลนาท (แฉล้ม สุมาวงศ์) เป็นผู้ออกทุน ผู้เขียนคือ นายจรินทร์ เลี่ยมหิรัญ เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙ เล่าและผนังอุโบสถด้านนอกถือปูนประดับกระเบื้องจีนลายดอกไม้วางซึ่งทรงปฏิสังขรณ์ไว้ในรัชกาลที่ ๔ บัวหัวเสาและบัวเชิงเสา ลงรักปิดทอง หน้าต่างมีทั้งหมด ๑๔ ช่อง คือ ด้านเหนือ ๗ ช่อง และด้านใต้ ๗ ช่อง ด้านนอกของหน้าต่างเป็นลวดรดน้ำซ่อมใหม่

ด้านในอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง ๔ ด้าน ฝีมืองามมาก บนผนังตอนเหนือ หน้าต่างกับผนังด้านหน้าพระประธาน และหลังพระประธาน เป็นภาพพุทธประวัติ มีข้อน่าสังเกตว่า เฉพาะหุ้มกลองด้านหน้าพระประธานนั้น ตามปกตินิยมเขียนเป็นภาพมารผจญทั้งผนัง แต่ที่อุโบสถวัดอรุณฯ นี้ กลับเขียนภาพมารผจญขึ้นไว้สูงสุดเหนือภาพพุทธประวัติ มีขนาดไม่สู้จะใหญ่นัก ผนังด้านใต้เหนือบานหน้าต่างเป็นภาพเวสสันดรชาดก ตามข้อพระระหว่างหน้าต่างทุกช่องเป็นภาพชาดกในเรื่องทศชาติ บานหน้าต่างด้านในเป็นภาพต้นไม้และสัตว์ทุกบาน และด้านในประตูอุโบสถทั้ง ๘ บาน เป็นภาพต้นไม้กสิผลหรือนารีผลตามรักแร้ประตูและหน้าต่าง เป็นภาพในเมืองนรกและภาพเกี่ยวกับสุภาสิตโบราณ เช่น นิ้วด้วนได้แหวน เป็นต้น^{๗๓}

๒.๗.๓ รูปแบบอุโบสถภาคใต้

รูปแบบอุโบสถภาคใต้ มีการก่อสร้างอุโบสถในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ได้บูรณะและสร้างอุโบสถหลังปัจจุบันพร้อมด้วยศาลาการเปรียญ จะสังเกตได้ว่าศิลปะการวาดรูป จะเป็นภาพทศชาติชาดก พุทธประวัติและเทพชุมนุมภาพชาดก เขียนครบทั้ง ๑๐ ชาติ และขยายเรื่องเวสสันดรชาดก (มหาชาติ) เป็นเรื่องราวครบ ๑๓ กัณฑ์และภายในภาพชาดกแต่ละเรื่องจะมีอักษรตัวเขียนอธิบายว่าเป็นชาดกเรื่องใดหรือมหาชาติกัณฑ์อะไรประกอบไว้ด้วย โดยภาพชาดกเหล่านี้จะเขียนบนผนังระหว่างช่องหน้าต่างและประตูรอบอุโบสถภาพพุทธประวัติ เขียนไว้ตอนบนของภาพชาดก คือ ตั้งแต่ตอนบนของขอบหน้าต่างไปจรดภาพเทพชุมนุมซึ่งอยู่สุดผนังตอนบน คั่นแบ่งด้วยเส้นสีเทาขนาดใหญ่ เป็นภาพเรื่องราวต่อเนื่องรอบอุโบสถตั้งแต่ตอนเหล่าเทพเทวดา อัญเชิญพระมหาบุรุษมาจุติบนมนุษยโลกไปจนปริณิพพานและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุใต้ภาพพุทธประวัติจะมีอักษรตัวเขียนพรรณนาเรื่องราวแต่ละตอนไว้ด้วยภาพเทพชุมนุมเขียนตอนบนสุดของผนังเหนือเส้นสีเทา เป็นภาพแถวเทพชุมนุมและภาพเหล่านักสิทธิ์วิทยากร ภาพเทพชุมนุมเขียน

^{๗๓} วัดอรุณราชวราราม, พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.watarun.org/Chapel.html>. [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐].

เฉพาะบนผนังด้านทิศตะวันตกทิศเหนือและทิศใต้ โดยเริ่มที่กึ่งกลางของผนังด้านทิศตะวันตกอันเป็นภาพเทวดาต้นตระกูลต่อทัพมารเหาะหนีไปคนละทิศมาต่อผนังด้านทิศเหนือและได้อยู่ในสภาพที่ดี กรมศิลปากรได้บูรณะปฏิสังขรณ์สำเร็จเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๔^{๗๔} เป็นภาพวาดที่สวยงามตามแบบภาคใต้ ดังผู้วิจัยจะได้ศึกษา ประวัติวัดและประวัติอุโบสถภาคใต้ ดังนี้

วัดมณีมาวาส เดิมชื่อ วัดเลียบ วัดกลาง วัดยายศรีจันทร์อยู่ที่ถนนไทรบุรี อำเภอเมือง เป็นวัดใหญ่และสำคัญที่สุดในจังหวัดสงขลา เมื่อ ๔๐๐ ปีมาแล้ว ยายศรีจันทร์ คหบดีผู้มั่งคั่งในเมืองสงขลา ได้อุทิศเงินสร้างขึ้น ต่อมาประชาชนพากันเรียกว่า “วัดกลาง” มีผู้สร้างวัดในจังหวัดสงขลาขึ้นทางทิศเหนือวัดหนึ่ง ชื่อ วัดเลียบ และทิศใต้สร้างอีกวัดหนึ่ง ชื่อ วัดโพธิ์ ชาวสงขลาจึงเรียกวัดยายศรีจันทร์ว่า วัดกลาง พ.ศ. ๒๔๓๑ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เสด็จเมืองสงขลาทรงเปลี่ยนชื่อวัดเป็นภาษาบาลีว่า วัดมณีมาวาส ในวัดมีโบราณสถานที่น่าสนใจหลายแห่ง อาทิ อุโบสถสร้างสมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นศิลปะประยุกต์ไทย-จีน ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เช่น ภาพท่าเรือสงขลาที่หัวเขาแดงที่มีการค้าขายกันคึกคัก ชุมประตู่ เป็นศิลปะจีนกับยุโรป และมีพิพิธภัณฑ “ภัทรศิลปะ” เป็นที่เก็บพระพุทธรูป วัตถุโบราณ ซึ่งรวบรวมมาจากเมืองสงขลา สทิงพระ ระโนด ซึ่งเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ควรค่าแก่การศึกษา เปิดให้เข้าชมทุกวัน ในปี พ.ศ.๒๔๖๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๗๕}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ได้บูรณะและสร้างอุโบสถหลังปัจจุบันพร้อมด้วยศาลาการเปรียญ หอไตร ศาลาฤาษี กำแพงวัดเสนาสนะเป็นที่พักของสงฆ์ และจัดแผนผังพุทธาวาส ในเขตพุทธาวาสตามคติดั้งเดิม พระเจดีย์จะมีความสำคัญสูงสุดด้วยถือว่าเป็นหลักประธานวัด โดยมีพระวิหารหรืออุโบสถเป็นองค์ประกอบรองลงมาตามลำดับ องค์ประกอบที่สำคัญเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันในแง่ของตำแหน่งที่ตั้งภายในแผนผัง ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบดังกล่าวจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามคติและแนวความคิดที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย โดยสังเกตเห็นได้จากตำแหน่งที่ปรากฏแนวแกน เช่น สมัยสุโขทัยบทบาทสำคัญบนแกนหลักอยู่ที่พระวิหารซึ่งจะอยู่ด้านหน้าของพระเจดีย์ เป็นต้น

^{๗๔} Siamsouth, ศิลปวัฒนธรรม ท่องเที่ยว ธรรมะ ภาคใต้, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.siamsouth.com>. [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๗๕} สมใจ นิ่มเล็ก, อุโบสถสถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๕๙.

ภาพที่ ๒.๑๙ อุโบสถวัดมัทฉิมาวาส^{๗๖}

อุโบสถ เป็นอาคารทรงไทย สมัยรัตนโกสินทร์ โดยย่อส่วน และปรับปรุงแบบอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือเป็นที่รู้จักในนาม วัดพระแก้ว กรุงเทพฯ เป็นฝีมือช่างหลวงในกรมช่างสิบหมู่จากกรุงเทพฯ ร่วมกับช่างเมืองสงขลา ส่วนประดับของเครื่องบน หรือหลังคามือช่อฟ้า แต่ไม่มีนาคสะดุ้ง หน้าบันด้านทิศตะวันออก เป็นรูปปั้นพระพรหมสี่หน้าทรงหงส์ ล้อมด้วยลายไทยกนก หน้าบันด้านทิศตะวันตก เป็นรูปปั้นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อยู่ในวงล้อมที่เป็นลายไทยกนก ที่หน้าบันภายในเป็นปูนปั้น หน้าบันด้านทิศตะวันออก เป็นรูปปั้นราหูอมจันทร์หน้าตรง และหน้าบันด้านทิศตะวันตก เป็นรูปปั้นราหูอมจันทร์หน้าเอียง มีซุ้มประตูเป็นรูปทรงพระมงกุฎอยู่ ด้านละ ๒ ซุ้ม ระหว่างช่องเสาด้านนอกเป็นรูปจำหลักบนหินเรื่องสามก๊ก ประตุนานาชาติมีซุ้มมงกุฎประดับอยู่ด้านนอกอุโบสถด้านทิศตะวันตก หน้าบันเป็นรูปปั้นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อยู่ในวงล้อมที่เป็นลายไทยกนก อุโบสถด้านทิศตะวันออก หน้าบันเป็นรูปปั้นพระพรหมสี่หน้าทรงหงส์ ล้อมด้วยลายไทยกนก ภายในอุโบสถ มีพระพุทธรูป หินอ่อนปางสมาธิราบ หน้าตักกว้าง ๕๕ เซนติเมตร ประดิษฐานอยู่ในบุษบก พุทธลักษณะแบบไทยผสมจีน ทำด้วยหินอ่อนฝีมือช่างจีน มีพระเกตุมาลาทำด้วยทองคำ กล่าวกันว่าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา) เป็นผู้ให้แบบสั่งมาจากประเทศจีน

อุโบสถหลังนี้ ไม่มีฝ้าเพดาน เพราะต้องการแสดงชื่อไม้ ที่ผนังอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน มีจิตรกรรมฝาผนัง เขียนเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ อุโบสถหลังนี้ มีซุ้มหน้าต่างเป็นรูปพระมงกุฎอยู่ ๒ แถว แถวละ ๗ ซุ้ม และมีซุ้มประตู รอบอาคารโบสถ์มีเสารองรับชายคาโดยรอบ ซุ้มประตู และหน้าต่างปูนปั้นประดับกระจกประดับรูปวรนารถทวารบาล ซุ้มประตูมีตุ๊กตาหินจีนตั้งประดับ

อุโบสถหลังนี้ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาคนที่ ๕ ในตระกูล ณ สงขลา เป็นผู้สร้างระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๐ – พ.ศ. ๒๔๐๘ ต่อมาอุโบสถหลังนี้ชำรุดทรุดโทรมมาก วัดมัทฉิมาวาส จึงได้ดำเนินการซ่อมตามแบบของกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ แล้วเสร็จ

^{๗๖} bloggertrip.com, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.bloggertrip.com/matchimawattemple> [๑๒ มกราคม ๒๕๖๑].

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินเป็นผู้แทนพระองค์มาประกอบพิธียกช่อฟ้า เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และกรมศิลปากรได้ใช้เงินงบประมาณอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗^{๗๗}

๒.๗.๔ รูปแบบอุโบสถภาคอีสาน

อุโบสถทางภาคอีสาน มีชื่อเรียกกันว่า “สิม” มาจากคำว่า “สีมา” สิมเก่าทางภาคอีสานมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นแบบชนบทนิยม ลักษณะโดยทั่วไป คือ ตัวสิมจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อฐานสูง มีบันไดขึ้นทางด้านหน้า พนักบันไดมักก่ออิฐและปั้นปูนเป็นรูปพญานาค ตัวสิมเป็นช่องประตู หน้าประตูเป็นบันไดทอดลงไปสู่พื้นลานประทักษิณ รอบสิมซึ่งจะมีเสาขึ้นรับเครื่องงาน หลังคาจะคลุมลงมาต่ำมาก ทำให้ฝนสาดถูกผนังด้านนอกสิมไม่ได้ สิมอีสานจึงมีจิตรกรรมฝาผนัง ทั้งด้านนอกของตัวสิมเพราะหลังคาบังแดด และฝนได้ดี เครื่องมุงคสังคายนาแต่เดิมมีมุงด้วยกระเบื้องดิน ขอมไม้แป้นเกล็ด และมุงด้วยหญ้าแฝก ในปัจจุบันเป็นสังกะสีตัวไม้เครื่องบนมักแกะเป็นลวดลายรูปสัตว์ต่าง ๆ^{๗๘}

สิมภาคอีสาน ตามลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรม แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ สิมโปร่งและสิมก่อผนัง สิมโปร่ง เป็นอาคารที่มีรูปร่างกะทัดรัด ประกอบด้วยเสาไม้ตั้งอยู่บนฐานยกพื้นรองรับหลังคา มีฝาทึบ เฉพาะด้านหลังพระประธานเท่านั้น โดยทั่วไปค่อนข้างจะโล่ง แต่ไม่โล่งทั้งหมด โดยจะก่ออิฐ ฉาบปูน ปูนที่ใช้เป็นปูนขาว ได้จากหินปูนซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นผลึกของสารประกอบแคลเซียม และแมกนีเซียมคาร์บอเนต มีลักษณะเป็นก้อน แข็ง เมื่อนำมาเผาไฟจนสุกแล้ว นำไปแช่น้ำ หินปูนจะสลายตัวกลายเป็นเม็ดเล็ก นำปูนที่ได้มาทำให้ละเอียดผสมผลบงและเม็ดทราย จะได้ปูนขาวมาใช้ภายในของสิมโปร่ง ได้รับแสงสว่างและอากาศถ่ายเทได้ดี ส่วนหลังคาเป็นเครื่องไม้ทั้งหมด เดิมมุงด้วยหญ้าคาหรือไม้ทราบของหลังคาค่อนข้างสูง สิมโปร่งแบ่งเป็น ๒ ชนิด คือชนิดมีระเบียบ (เฉลี่ย) และไม่มีระเบียบ สำหรับสิมก่อผนังเป็นอาคารที่ผนังทึบตันทั้ง ๔ ด้าน ผนังด้านยาวทั้ง ๒ ด้าน มีหน้าต่างช่องเสาะละ ๑ ช่อง บางแห่งทำซุ้มทรงติดหน้าต่างด้วยไม้เนื้อแข็งแกะลวดลายเป็นลายลูกมะหวด เพื่อบายอากาศ บานประตูทำด้วยไม้มีเดือยกรอบประตูเจาะรูด้านบนและล่าง สำหรับใส่เดือยบานประตู เปิดปิดได้ค่อนข้างลำบาก เนื่องจากไม้ทำประตูเป็นไม้เนื้อแข็งหนา และหนักมากทั้ง ๒ บาน บันไดขึ้นสิมส่วนมากจะขึ้นด้านหน้า บางครั้งอาจขึ้นด้านข้าง หลังคามุงด้วยไม้ (แป้นมุง) หรือหญ้า ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นมุงด้วยกระเบื้องหรือสังกะสี เพราะไม้ที่ใช้มุงผุกร่อนตามสภาพการใช้งานมานานปี บางแห่งทำเป็นหลังคาลดชั้น ด้านหน้าคลุมส่วนที่ยื่นออกมาจากประตูทางเข้าสู่ตัวอาคาร สิมหน้าบันประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นหรือประดับด้วยไม้แกะสลักเป็นรัศมีแสงอาทิตย์ บางแห่งแกะสลักเป็นรวงผึ้งหรือลายโก่งคิ้วตรงส่วนล่างของฐานจั่ว (หน้าบัน) ฐานของสิมเป็นฐานก่ออิฐฉาบปูน สิมผนังมีทั้งชนิดที่เป็นผนังไม้และก่ออิฐฉาบปูน^{๗๙}

^{๗๗} Bloggertrip, วัดมัจฉิมาวาส (วัดกลาง), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.bloggertrip.com/matchimawattemple/> [๒๙ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๗๘} วรรณิภา ณ สงขลา, “โบสถ์เก่าทางภาคอีสาน”, ใน *คันฉ่อง*, (ม.ป.ท., ๒๕๒๘), หน้า ๕๐ – ๕๓.

^{๗๙} ไพโรจน์ สโมสร, *สถาปัตยกรรมสิมอีสาน*, (กรุงเทพมหานคร : เมฆา เพรส, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙๑ – ๑๙๒.

อุโบสถภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมากจะเป็นสถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมตามพระวินัย ไม่มีการเข้าจำพรรษาและไม่มีการรักษาศีล ๘ ของอุบาสก อุบาสิกา ในวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ไม่มีการรักษาอุโบสถ และรักษาอุโบสถศีล ในวันพระหรือวันฟังธรรมของคฤหัสถ์ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ซึ่งเป็นวันที่คฤหัสถ์รักษาอุโบสถกันวันที่พระสงฆ์คลงฟังพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน ไม่มีสถานที่ให้ลูกหลานให้อุปสมบทไม่มีสีมาเป็นเครื่องบอกเขต เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นเขตแดนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่สงฆ์เป็น เรียกว่า วิสุคามสีมาโบสถ์ที่ถูกต้องตามพระวินัยจะต้องมีสังฆกรรมที่เรียกว่า ผูกสีมา หรือ ผูกพัทธสีมาคณะกรรมการกองทุนสร้างอุโบสถ วัดศรีคุณเมือง ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ได้ปรึกษาหารือกันแล้วว่าจึงเห็นควรมีการสร้างอุโบสถขึ้น โดยการที่จะจัดทำผ้าป่าเพื่อจัดหาเงินสมทบกองทุนสร้างอุโบสถให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คณะกรรมการ จึงขอเรียนเชิญท่านผู้มีเกียรติและใญ่บุญ หน่วยงานของรัฐ บริษัทห้างร้านค้า และพุทธศาสนิกชนทุกท่านร่วมกันเป็นเจ้าภาพทอดผ้าป่าสามัคคีกรุงเทพมหานคร - ชลบุรี ตามกำลังศรัทธา โดยส่วนมากแล้วการสร้างอุโบสถทางภาคอีสานนั้นจะต้องหาทุนในการก่อสร้างในรูปลักษณะทอดกฐินทอดผ้าป่าเป็นส่วนใหญ่ เพื่อหาปัจจัยมาทำการก่อสร้าง^{๘๐} รูปแบบทรวดทรงก็ออกไปทางอีสาน ศิลปกรรม ก็เช่นกันดูให้คล้ายศิลปะประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว อาจได้รับอิทธิพลมาจากฝั่งลาวก็เป็นได้ ดังผู้วิจัยจะได้ศึกษาประวัติอุโบสถวัดคุณศรีเมือง ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ดังนี้

ประวัติวัดศรีคุณเมือง อุโบสถวัดศรีคุณเมือง ตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคานจังหวัดเลย สร้างเมื่อ พ.ศ. ซึ่งตรงกับราชสมัยของรัชกาลที่ ๓ ของกษัตริย์ไทยราชวงศ์จักรี โดยมีหลักฐานการสร้างอุโบสถหลังนี้คือศิลาจารึกที่ติดอยู่หน้าอุโบสถ หลักศิลาจารึกนี้มีลักษณะเป็นหินอ่อนสีดำรูปใบเสมาขนาดสูง ๐.๕๑ เมตร กว้าง ๐.๕๓ เมตร มีดวงฤกษ์ตามหลักโหราศาสตร์ข้างบน ๑ ดวง ด้านล่างข้อความอีก ๓ ดวง จารึกอักษรด้านเดียว ด้านอักษรตัวธรรมอีสานจำนวน ๑๐ บรรทัด ตัวอักษรชัดเจนสมบูรณ์ ซึ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ดนุพล ไชยสินธุ์ได้อ่านและอธิบายไว้มีใจความว่า “จารึกนี้มีดวงฤกษ์การผูกพัทธสีมา อุโบสถและการสร้างพระพุทธรูปไว้โดยบอกวันเดือนปี ไว้ว่า จุลศักราช ๑๑๙๙ รว พ.ศ. ๒๕๘๐ ปีระกา เดือนสี่เพ็ง (๑๕ ค่ำ) วัน ๔ (พุธ) มื้อเต่าไข และกล่าวถึงบุคคลที่มาร่วมพิธีหรือเกี่ยวข้องดังนี้ “ภายใน” ซึ่งหมายถึง เพศบรรพชิตมีพระราชครูบุดดีและพระรูปอื่น ๆ ที่เป็นศิษย์ทุกรูป “ภายนอก” มีพระอนุพินาศ พร้อมกับภริยาชื่อนางกวยหรือกล้วย พร้อมทั้งบุตรธิดาหลานญาติและเหล่าท้าวพระยา ขุนหมื่น ได้ส่งเสริมสืบพระศาสนาด้วยการพร้อมกันสร้างพัทธสีมาวิหารพระพุทธรูปไว้ในวัดศรีคุณเมือง เป็นเงินทั้งสิ้น ๒ หมื่น ๔๕ ตำลึงเศษ บาทกว่า ๆ ๓ สลึง ๑ เฟื้อง จึงเสร็จสมบูรณ์”^{๘๑}

^{๘๐} gotoknow.org, พระอุโบสถ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.gotoknow.org/>[๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๘๑} พระสมัชชินทร์ ประเสริฐแก้ว, “พุทธสถาปัตยกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาอุโบสถวัดศรีคุณเมือง” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ๒๕๔๙).

วัดศรีคุณเมืองอยู่ที่ถนนชายโขง ถนนศรีเชียงใหม่ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๘๕ วัดนี้เป็นแหล่งรวมงานศิลปะทั้งแบบล้านนาและล้านช้างดังจะเห็นได้จากโบสถ์ซึ่งหลังคาลดหลั่นอย่างศิลปะล้านนา ศิลปวัตถุที่สำคัญมีหลายชิ้นเช่นพระพุทธรูปไม้จำหลัก ลงรักปิดทองปางประทานอภัยแบบล้านช้างพระพุทธรูปดังกล่าวมีพระเกศาเป็นปุ่มแหลมเล็ก พระกรรณค่อนข้างแหลมและยาว สันนิษฐานว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ๒๕ นอกจากนี้ในวัดยังมีธรรมาสน์แกะสลักไม้ลงรักปิดทองทุกด้านที่พนักหลังมียอดคล้ายปราสาทด้านหน้าโบสถ์มีภาพจิตรกรรมฝาผนังอยู่เต็มหน้าบัน ภาพทั้งหมดเป็นภาพนิทานชาดกชุดพระเจ้าสิบชาติซึ่งวาดขึ้นใหม่แทนของเดิม

ภาพที่ ๒.๒๐ อุโบสถวัดศรีคุณเมือง^{๘๒}

ประวัติอุโบสถวัดคุณศรีเมือง อุโบสถวัดศรีคุณเมือง ตำบลเชียงคน อำเภอเชียงคน จังหวัดเลย สร้างเมื่อ พ.ศ. ซึ่งตรงกับราชสมัยของรัชกาลที่ ๓ ของกษัตริย์ไทยราชวงศ์จักรี โดยมีหลักฐานการสร้างอุโบสถหลังนี้คือศิลาจารึกที่ติดอยู่หน้าอุโบสถ หลักศิลาจารึกนี้มีลักษณะเป็นหินอ่อนสีดำ รูปใบเสมาขนาดสูง ๐.๕๑ เมตร กว้าง ๐.๕๓ เมตร มีดวงฤกษ์ตามหลักโหราศาสตร์ข้างบน ๑ ดวง ด้านล่างข้อความอีก ๓ ดวง จารึกอักษรด้านเดียว ด้านอักษรตัวธรรมอีสานจำนวน ๑๐ บรรทัด ตัวอักษรชัดเจนสมบูรณ์ ซึ่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ดนุพล ไชยสินธุ์ได้อ่านและอธิบายไว้มีความว่า “จารึกนี้มีดวงฤกษ์การผูกพัทธสีมา อุโบสถและการสร้างพระพุทธรูปไว้โดยบอกวันเดือนปี ไว้ว่า จุลศักราช ๑๑๙๙ ราว พ.ศ. ๒๕๘๐ ปีกัดเห่า (ระกา) เดือนสี่เพ็ง (๑๕ ค่ำ) วัน ๔ (พุธ) มื่อเต่าไจ้ และกล่าวถึงบุคคลที่

^{๘๒} Sunitasaisorn, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://sunitasaisorn.files.wordpress.com/2015/01/aa.jpg> [๑๓ มกราคม ๒๕๖๑].

มาร่วมพิธีหรือเกี่ยวข้องดังนี้ “ภายใน” ซึ่งหมายถึง เพศบรรพชิตมีพระราชครูบุดีและพระรูปอื่น ๆ ที่เป็นศิษย์ทุกรูป “ภายนอก” มีพระอนุพินาศ พร้อมกับภริยาชื่อนางกวยหรือกล้วย พร้อมทั้งบุตรธิดา หลาน ญาติและเหล่าท้าวพระยา ขุนหมื่น ได้ส่งเสริมสืบพระศาสนาด้วยการพร้อมกันสร้างพัทธสีมา วิหาร พระพุทธรูปไว้ในวัดศรีคุณเมือง เป็นเงินทั้งสิ้น ๒ หมื่น ๔๕ ตำลึงเศษ บาทกว่า ๆ ๓ สลึง ๑ เพื่อจะเสร็จสมบูรณ์”^{๘๓}

อุโบสถแห่งนี้รูปแบบจะเป็นแปลนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ได้รับอิทธิพลช่างจากลาวหลวงพระบาง ยาว ๔ ช่วงเสา อุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีขนาดกว้าง ๑๑.๕๕ เมตร ยาว ๑๕.๑๙ เมตร ผนังสีมينا ๐.๓๑ เมตร ก่ออิฐถือปูน ใช้เสาเป็นตัวรับน้ำหนักโครงสร้างหลังคาพื้นปูนด้วยกระเบื้อง หินอ่อน และพื้นปูสลับกันไป ตอนสร้างใหม่ ๆ นั้นองค์ประกอบของอุโบสถล้วนเป็นไม้ทั้งสิ้น ยกเว้น แอวชัน และฐานที่ก่ออิฐฉาบปูนส่วนเสาชองอุโบสถนั้นทำด้วยไม้ประดู่ากกลมมีลายงดงามมาก หลังคามุงแป้นเกล็ด (ไม้แผ่นเลื่อยเป็นกระดาน หนา ๑ นิ้ว กว้าง ๘ นิ้ว ตัดสั้น ๐.๕๐ เมตร) ผ่านไป หลังคาชำรุด จึงมีการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ – ๒๕๐๔ โดยเปลี่ยนหลังคามุงไม้ มาเป็นกระเบื้องซีเมนต์ เสาเป็นดินอิฐถือปูนโดยมีท่านเจ้าคุณพระวิจิตรธรรมาจารย์ เจ้าอาวาสเป็น ประธานฝ่ายสงฆ์ งานก็สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี พ.ศ. ๒๕๑๔ ท่านเจ้าคุณพระวิจิตรธรรมาจารย์ได้ถึงแก่มรณภาพ ทางฝ่ายสงฆ์จึงให้เจ้าคณะตำบลเชียงคาน เขต ๑ รักษาการแทนเจ้าคุณที่มรณภาพโดยลำดับ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ พณ.ฯ ท่านพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ได้นำผ้ากฐินมาทอด แล้วมอบจัดปัจจัย เพื่อปฏิสังขรณ์เสนาสนะในวัดศรีคุณเมืองเป็นเงินทั้งสิ้น ๓๕๐,๐๐๐ บาท ทางเจ้าอาวาสผู้รักษาการอยู่ ในขณะนั้น จึงได้ชักชวนทายาทภิกขาทำการปฏิสังขรณ์อุโบสถ โดยเปลี่ยนหลังคากระเบื้องซีเมนต์ ออกเป็นกระเบื้องดินเผาเคลือบสีแทน สำเร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ และพลเอกสมคิด จงพยุหะ พร้อมด้วยอาจารย์น้อมฤดี ศรีภรรยา ได้นำเงินจำนวน ๑๔,๕๐๐ บาท พร้อมทั้งชาวเชียงคานก็ได้บริจาคสมทบถวายวัดศรีคุณเมือง เพื่อเป็นทุนสำรองในการบูรณะวัด

ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ เกิดวาตภัยอย่างร้ายแรง ส่งผลให้หลังคาอุโบสถว่างเปล่า พายุหอบเอาดิน กระเบื้องออกไปหมด ต่อมาพระเถระในวัดศรีคุณเมือง พร้อมญาติโยมช่วยกันเก็บเอากระเบื้องดินเผาที่ยังไม่เสียหายมามุงหลังคาอุโบสถอีก และนำกระเบื้องใหม่มาเพิ่มเติมจนพอต่อมาพระบุญเลิศ รักษาการเป็นเจ้าอาวาสชั่วคราว ได้จ้างคนมุงหลังคาอุโบสถแต่การมุงหลังคาไม่ถูกต้องตามหลักการทางสถาปัตยกรรม ประกอบกับไม้ส่วนบนผุพังหมดสภาพไปตามกาลเวลาหลังคาอุโบสถจึงเกิดการรั่วไหล ในเวลาฝนตก ไม่เหมาะสมที่จะเป็นประกอบสังฆกรรมของสงฆ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ พระครูสิริกัลยาณวัตร รองเจ้าคณะอำเภอเชียงคาน ได้มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดศรีคุณเมือง จึงได้ปรารถนาที่จะปฏิสังขรณ์อุโบสถที่กำลังทรุดโทรมใช้การไม่ได้ให้คงสภาพเดิม โยนุรักษ์ส่วนที่มีคุณค่าทางศิลปะให้คงตลอดชั่วกาลนาน ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ก็มีกฐินจากกรุงเทพมหานคร นำโดยพันจ่าไชยยัน จันทเวหา ได้จัดปัจจัยรวม สองหมื่นบาท พ.ศ. ๒๕๓๔ คุณทองคำ ขำหรุ่น ก็ได้นำกฐินมาทอดถวายวัดศรีคุณเมือง รวมจัดปัจจัยได้ ๑๕๐,๐๐๐ บาท จากนั้นท่านำพระครูสิริกัลยาณวัตรพร้อมคณะศรัทธาได้ทำการปฏิสังขรณ์ส่วนบนหลังคาอุโบสถขึ้นอีกครั้ง โดยมีช่างสาคร คงพูลเพิ่ม ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ มาทำการ

^{๘๓} ดนุพล ไชยสินธุ์, **วรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดเลย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (เลย : โรงพิมพ์รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๗๗ – ๗๙.

ปฏิสังขรณ์โดยเริ่มลงมือทำ เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เดือนมีนาคมก็สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี จนถึงปัจจุบันยังไม่มีการปฏิสังขรณ์เกิดขึ้น^{๘๔}

สรุป อุโบสถในสถาปัตยกรรมของไทยในอดีตล้วนแต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามสภาพของความเปลี่ยนแปลงในกาลเวลา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพการณ์แต่ละภูมิภาคจะมีรูปร่างลักษณะที่แตกต่างออกไป แต่รูปทรงยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ความเป็นไทยอยู่ในตัว

^{๘๔} อำนวย สุปมา, งานยกข่อฟ้าพระอุโบสถวัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเลย ๑๐ เมษายน ๒๕๓๕, (เลย : โรงพิมพ์รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕ – ๘.